

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ:

‘Ο «κατάλογος τῶν ὅσοι κατὰ διαφόρους καιρούς ἤκμασαν ἐπὶ τῇ μουσικῇ ταύτῃ, κατὰ ἀλφάβητον».

Ἀχιλλεὺς Γ. Χαλδαιάκης

Ἄναπληρωτῆς Καθηγητῆς Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

‘Ο τίτλος *Πρὸς μὴν νέα Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς* με ὑπότιτλο ‘Ο «κατάλογος τῶν ὅσοι κατὰ διαφόρους καιρούς ἤκμασαν ἐπὶ τῇ μουσικῇ ταύτῃ, κατὰ ἀλφάβητον», εἶναι ὁ τίτλος ἐργασίας ἑνὸς ἐν ἐξελίξει ἐρευνητικοῦ μου προγράμματος, τὸ ὁποῖο καὶ ἐπιχειρῶ νὰ παρουσιάσω ἐδῶ. Τὸ συγκεκριμένο ἐρευνητικὸ πρόγραμμα φαίνεται, σὲ μιὰν πρώτη ἐκτίμηση, νὰ σχετίζεται ἀποκλειστικὰ με τὴν ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς· προσωπικά, πάντως, φιλοδοξῶ νὰ δώσει ἕνα πρῶτο (καὶ διαχρονικὸ) στίγμα γιὰ τὴν ὅλη αἰσθητικὴ τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Αὐτὴν τὴν τελευταία προοπτικὴ τῆς ἐρευνας θὰ προσπαθῆσω κυρίως ἐδῶ νὰ ὑποστηρίξω, ἀναφερόμενος στὴ συνέχεια στὶς ἐπιμέρους παραμέτρους καὶ στὶς εὐρύτερες διαστάσεις τοῦ ἐν λόγῳ προγράμματος:

‘Ο «κατάλογος τῶν ὅσοι κατὰ διαφόρους καιρούς ἤκμασαν ἐπὶ τῇ μουσικῇ ταύτῃ, κατὰ ἀλφάβητον», τὸ κείμενο δηλαδὴ πὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση καὶ ἀφετηρία τῆς παρούσας ἐρευνας, μὴ ἀπὸ τίς παλαιότερες (καὶ ἐγκυρότερες) συγκεντρωτικὲς ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ τὰ πρόσωπα πὺ ἀπασχολοῦν τοὺς βυζαντινομουσικολόγους, μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἕνα πενταμερὲς θεωρητικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Κυρίλλου ἐπισκόπου Τήνου τοῦ Μαρμαρηνοῦ (ὑπὸ τὸν τίτλο «Εἰσαγωγή μουσικῆς κατ’ ἐρωταπόκρισιν, εἰς ῥαστέραν κατάληψιν τῶν μαθητιῶντων»), τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖ συγκεκριμένα τὸ τρίτο μέρος¹. ἡ ἐν λόγῳ θεωρητικὴ συγγραφὴ διαδόθηκε κυρίως μέσῳ τοῦ φερόμε-

¹ ‘Ο πλήρης τίτλος αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς ἔχει ὡς ἐξῆς: «Εἰσαγωγή μουσικῆς κατ’ ἐρωταπόκρισιν, εἰς ῥαστέραν κατάληψιν τῶν μαθητιῶντων, ἧς ὁ λόγος περὶ τε τῶν ἀνιουσῶν καὶ κατιουσῶν φωνῶν, σωμάτων τε καὶ πνευμάτων, ἧ καθ’ ἑαυτὰ καὶ ἧ πρὸς ἄλληλα ἔχουσιν, ἐν τε συνθέσει καὶ συντάξει, καὶ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τε καὶ σχημάτων τῶν κοινῶς λεγομένων μεγάλων σημαδιῶν, παρά τε τοῖς πάλαι καὶ νῦν, ἐπὶ παντὸς ἤχου, φθορῶν τε αὐτῶν καὶ φωνουργιῶν καὶ λήξεων, καὶ τῶν τινων ἄλλων παρεπομένων αὐτοῖς, ποιηθεῖσα παρ’ ἐμοῦ Κυρίλλου ἀρχιερέως Τήνου τοῦ Μαρμαρηνοῦ». πρόσφατα, ἐκδόθηκε πλήρης ἀπὸ τὸν Χαράλαμπο Καρακατσάνη, *Βυζαντινὴ Ποταμῆς, τόμος ΙΑ΄, Θεωρητικὸν Κυρίλλου τοῦ Μαρμαρηνοῦ τοῦ Τηνίου, χειρόγραφον 305 I.E.E.A. 1749, Ἀθήναι βδ΄ [2004]*, ὅπου καὶ γιὰ πρώτη φορὰ δημοσιεύθηκε (σσ. 30-138) τὸ δεύτερο μέρος τῆς (πὺ φέρει τὸν τίτλο: «Τῶν κατὰ μουσικὴν ἤχων τε καὶ φθορῶν ἀκριβεστέρα θεωρία»). Γιὰ τὸ παραπάνω τρίτο μέρος τῆς (τὸν «κατάλογο τῶν ὅσοι κατὰ διαφόρους καιρούς ἤκμασαν ἐπὶ τῇ μουσικῇ ταύτῃ, κατὰ ἀλφάβητον»), στὸ ὁποῖο καὶ ἀποκλειστικὰ ἀναφέρεται ἡ παρούσα μελέτη, γίνονται ἐξαντλητικὸς λόγος συνέχεια· γιὰ τὰ ὑπόλοιπα τρία μέρη τῆς ἄς σημειωθῶν ἐδῶ καὶ τὰ ἀκόλουθα: Τὸ πρῶτο (πὺ ἀποτελεῖ μιὰν τυπικὴ, ἐν πολλοῖς, προθεωρία τῆς ψαλτικῆς τέχνης), δημοσιεύθηκε πρωτογενῶς μὲν ἀπὸ τὸν Κ. Ἀ. Ψάχο, «Δημοσιεύσεις ἀρχαίων ἀνεκδότων χειρογράφων περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς», *Φόρμιγξ*, περ. Β΄, ἔτος Α΄, ἀριθμ. 1, Ἀθήναι, 15 Μαρτίου

νου ὡς αὐτόγραφου τοῦ παραπάνω Κυρίλλου κώδικα ὑπ' ἀριθμὸν 305 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν (τοῦ ἔτους 1749)². μάλιστα, σὲ μιὰν πρώιμη

1905, σ. 4 / ἀριθμ. 3-4, Ἀθῆναι, 15-30 Ἀπριλίου 1905, σσ. 6-7 / ἀριθμ. 6, Ἀθῆναι, 31 Μαΐου 1905, σ. 3 [ἡ τελευταία ἔνδειξη ἀφορᾷ μέρος τοῦ δευτέρου τμήματος τῆς ὅλης θεωρητικῆς συγγραφῆς], κριτικῶς δὲ ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Βλαδιμήροβιτς Γκέρτσμαν, *Τὸ θεωρητικὸν τῆς Πετροπόλεως*, Ὀδησσοῦς 1994, σσ. 725-738 (αὐτόθι, στίς μὲν σσ. 739-748 καὶ 760-769 τὸ ἴδιο κείμενο παρατίθεται μεταφρασμένο στὴ ρωσικὴ καὶ ἀγγλική, ἀντίστοιχα, γλῶσσα, στίς δὲ σσ. 697-724, 749-759 καὶ 770-779 καταχωρίζονται –ρωσιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ ὁμοίως– ἀφενὸς μὲν εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸν συντάκτη καὶ τὴν ἐν γένει ἱστορία τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς, ἀφετέρου δὲ εἰδικότερος μουσικολογικὸς σχολιασμὸς τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου). Τὸ τέταρτο (ποῦ φέρει τὸν τίτλο: «Στοιχειωδέστερα διδασκαλία περὶ τῆς ἔξω μουσικῆς, ἐν ἧ περι τῶν κατ' αὐτὴν σοχηπέδων, καὶ μακαμίων λεγομένων, ἔτι δὲ καὶ νημιῶν καὶ ἄλλων τινῶν τούτοις ἐπιθεωρουμένων, ὧν ἡ μάθησις προὔργου γένοιτ' ἂν τοῖς κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖν βουλομένοις») καὶ τὸ πέμπτο (ποῦ φέρει τὸν τίτλο: «Σαφήνεια ἐκ πόνιων καὶ πόσων ἤχων συγκροτεῖται ἕκαστον τῶν μακαμίων, καὶ τίς ἡ ἀπαρχὴ καὶ μέχρι τέλους ἔφοδος») δημοσιεύθηκαν (μεταφρασμένα καὶ σχολιασμένα) ἀπὸ τὴς Eugenia Popescu-Judetz καὶ Adriana Ababi-Sirli, *Sources of 18th century music. Panayiotis Chalathzoglou and Kyrillos Marmarinos' comparative treatise on secular music*, (Istanbul 2000), pp. 49-124 [πρβλ. καὶ αὐτόθι, σσ. 16-20 καὶ 125-126, ὅπου περὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ ὁ σχολιασμὸς τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς του, ἀντίστοιχα]. αὐτὰ τὰ δύο τελευταῖα μέρη τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου ἀπασχόλησαν ἐπίσης καὶ τὸν Ἀντώνιο Ε. Ἀλυγιζάκη, *Ἐκκλησιαστικοὶ ἤχοι καὶ ἀραβοπερσικὰ μακάμια*, Θεσσαλονίκη 1990, κυρίως σσ. 9 (ὑποσημ. 6), 14-17, 21 (ὅπου ἐπισημαίνεται καὶ ἡ αὐτούσια μεταφορὰ τμήματος τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου στὴν ἔκδοσι: *Ἐρμηνεία τῆς ἑξωτερικῆς μουσικῆς καὶ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικὴν, ἐρμηνεύσιμα καὶ συνταχθεῖσα παρὰ Στφ. Α. Δομεστίκου, ἐπιθεωρηθεῖσα δὲ παρὰ Κωνσταντίνου Πρωτοφάλτου τῆς τοῦ Χ. Μ. Ἐκκλησίας [...] ἐν Κωνσταντινουπόλει [...] 1843*), 33-34 καὶ 43-64 (ὅπου παρατίθενται 22 πανομοιότυπα ἐπιμέρους περικοπῶν τῶν δύο αὐτῶν τμημάτων τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου ἀπὸ τὸν κώδικα Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν ὑπ. ἀριθ. 305).

² Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν πραγματικὴ ταυτότητα τοῦ γραφέα τοῦ παραπάνω κώδικα παραμένει ἀκόμη ἀνοικτὴ στὴν ὥς σήμερα μουσικολογικὴ φιλολογία. Ἡ περὶ αὐτογράφου ἀπόψη [γιὰ τὴν ὁποία βλ. Κ. Ἰ. Δουβουινιώτη, «Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 20 (1926), σσ. 276-278. Eugenia Popescu-Judetz καὶ Adriana Ababi-Sirli, *ibid.*, pp. 16-17. Χαραλάμπους Καρακατσάνη, ὁ.π., σσ. 9-10] στηρίχθηκε κυρίως ἀφενὸς μὲν στὸ (καταχωρισμένο στὸ φ. 103^v τοῦ κώδικα) καταληκτικὸ τοῦ θεωρητικοῦ ἐγχειριδίου σημεῖωμα σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ σχετικὴ μεταγενέστερη προσθήκη στὸ τέλος του ποῦ μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου [: *Καὶ ταῦτα μὲν περὶ μουσικῆς εἰσαγωγικώτερον εἴρηται παρ' ἐμοῦ, εἰ δὲ καὶ τὸ πολλοστημόριον τῆς ἐλπίδος ὁ καρπὸς δόξης, ἀλλ' οὖν εὐγνώμων ἀνὴρ, εἰ μὴ τι ἄλλο, τὸ γοῦν πρόθυμόν μου περὶ τὸ κοινωφελὲς ἀποδεξάμενος, οἶδ' ὅτι με συγγνώμης ἀξιώσας ἐπαυέσεται ἀψιμθ' μαρτίου ιζ'.* Ὁ εὐτελέστατος τίνου Κύριλλος ὁ μαρμαρινός (σημειωτέον ὅτι ἀνάλογη «αὐτόγραφη ἔνδειξη» ἀπαντᾷ –ὄχι μόνον στὸν παρόντα κώδικα ἀλλὰ σχεδὸν στερεότυπα σὲ κάθε χειρόγραφο ὅπου ἀνθολογεῖται τὸ ἴδιο θεωρητικογράφημα [πρβλ. καὶ Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1980, σσ. 44, 94 (ὑποσημ. 219) = *Τοῦ ἴδιου, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1820). Σχεδιάγραμμα ἱστορίας*, Ἀθήνα 1999, σσ. 71-72, 148-149 (ὑποσημ. 219)]– καὶ στὴν ἤδη παραπάνω παρατεθεῖσα ἐπιγραφή τοῦ ἔργου: «...ποιηθεῖσα παρ' ἐμοῦ Κυρίλλου ἀρχιερέως Τήνου τοῦ Μαρμαρηνού»], ἀφετέρου δὲ σὲ (καταγεγραμμένο στὸ φ. 9^v τοῦ κώδικα) ἀνάλογο σημεῖωμα μεταγενέστερου κτήτορα [ἄ: *Κυρίλλου Μαρμαρηνοῦ χειρόγραφον 1749 13 Μαρτίου παρὰ Β.Χ.Α.*]. Ἡ περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀπόψη [γιὰ τὴν ὁποία βλ. ἀντίστοιχα: Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1975, σ. 148. Εὐγενίου Βλαδιμήρο-

(ἤδη ἀπὸ τὸ ἔτος 1926) περιγραφὴ τοῦ ἐπισημανθέντος κώδικα ἀπὸ τὸν Κ. Δυοβουνιώτη δημοσιεύθηκε, ειδικότερα, καὶ ὁ ὑπὸ ἐξέταση κατάλογος³, ἐνῶ καὶ πρόσφατα (τὸ ἔτος 2004) συμπεριελήφθη ἐπίσης στὴν (μὲ βάση τὸν ἴδιο ἀθηναϊκὸ κώδικα) ἔκδοση τοῦ συνόλου τῆς παραπάνω θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου ἀπὸ τὸν Χ. Καρακατσάνη⁴. Μόλις στὴ δεκαετία τοῦ '70 ἐπισημάνθηκε, ἀπὸ τὸν Μ. Χατζηγιακουμῆ⁵, ὅτι τὸ συγκεκριμένο τμήμα τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου, ὁ κατάλογος δηλαδή, εἶναι ἡ βάση ἀντίστοιχου καταλόγου, παρεμβαλλόμενου (μὲ ἐπιπλέον σχόλια καὶ προσθήκες) καὶ στὸ πολὺ γνωστὸ ἀντίστοιχο θεωρητικὸ ἔργο Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, τὸ *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, ποῦ ἐκδόθηκε στὴν Τεργέστη τὸ 1832⁶. τὸ γεγονός γγνωστοποιήθηκε ἀπὸ σχετικὴ ιδιόχειρη δῆλωση τοῦ ἴδιου τοῦ Χρυσάνθου, καταχωρισμένη σὲ σωζόμενη χειρόγραφη ἐκδοχὴ τοῦ παραπάνω ἔντυπου Θεωρητικοῦ του (κώδικας ὑπ' ἀριθμὸν 18 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνας, τοῦ ἔτους 1816), στὸ σημεῖο προφανῶς ὅπου ἐπίσης παρεμβάλλεται ὁ ἐν λόγω κατάλογος (μὲ ἀξιοσημείωτες, μάλιστα, διαφορὲς ὡς πρὸς τὴν ἔντυπη ἐκδοχὴ του)⁷. πρόσφατα (τὸ ἔτος 2007) καὶ ἡ τελευταία ἐκδοχὴ τοῦ ὑπὸ ἐξέταση καταλόγου ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Κωνσταντίνου, μαζὶ μὲ πλήρες τὸ κείμενο τοῦ Θεωρητικοῦ τοῦ Χρυσάνθου, σὲ παράλληλη παράθεση τῆς χειρόγραφης

βιτες Γκέρτσμαν, ὁ.π., σσ. 717-719] στηρίχθηκε κυρίως στὴ χρονικὴ ἀναντιστοιχία μεταξὺ εἴτε τῆς χρονίας γραφῆς τοῦ κώδικα (1749) καὶ τῆς μνείας τοῦ Κυρίλλου ὡς «ἀρχιερέως Τήνου» (καὶ ὄχι «πρώην Τήνου»· πρβλ. καὶ παρακάτω, ὑποσημ. 25), εἴτε τῆς περιόδου δράσης τοῦ Κυρίλλου καὶ ὀρισμένων χρονικὰ ὑστερότερων του μελοποιῶν ποῦ –ἀπὸ μεταγενέστερο πάντως χέρι (πρβλ. παρακάτω, ὑποσημ. 19)– ἔχουν προστεθεῖ στὸν περιεχόμενο στὸν παρόντα κώδικα κατάλογο. Τὸ ζήτημα, πάντως, καθὼς δὲν ἀποτελεῖ βασικὸ ζητούμενο τῆς παρούσας ἔρευνας, δὲν πρόκειται βέβαια νὰ διαλευκανθεῖ ἐδῶ [θὰ συζητηθεῖ ὁμως περαιτέρω στὴν ἐτοιμαζόμενη κριτικὴ ἔκδοση τοῦ καταλόγου τοῦ Κυρίλλου].

³ Βλ. Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτη, ὁ.π., σσ. 276-281 (ὁ κατάλογος στὶς σσ. 278-281).

⁴ Βλ. Χαράλαμπος Καρακατσάνη, ὁ.π., σσ. 169-170.

⁵ Βλ. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ “Μεγάλου Θεωρητικοῦ” τοῦ Χρυσάνθου», Ὁ Ἑραμιστὴς 11 (1974) <Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ>, Ἀθήνα 1980, σ. 321.

⁶ Βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, συνταχθέν μὲν παρὰ Χρυσάνθου ἀρχιεπισκόπου Διρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθέν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου διὰ φιλοτιμίου συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, ἐν Τεργέστη [...] 1832, σσ. XXXIII-XLII (§§ 51-63). Πρόσφατα κυκλοφορήθηκε καὶ στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα· βλ. *Great Theory of Music by Chrysanthos of Madytos*, translated by Katy Romanou, New York 2010, pp. 233-239 (§§ 51-63).

⁷ Βλ. στὸν κώδικα ὑπ' ἀριθμὸν 18 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνας, σ. XXIX, ὅπου ὁ Χρυσάνθος σημειώνει: «...ἀπὸ ταύτης οὖν τῆς ἐποχῆς [sc. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ] ἕως εἰς τοὺς ἐδικούς μας χρόνους, ὅσους διδασκάλους μελωδῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνέδειξεν ὁ χρόνος, ἰδοὺ κατ' ἀλφάβητον ὀνομαστὶ καταλέγονται· ὁ δὲ κατάλογος οὗτος κατεστρώθη ὑπὸ Κυρίλλου ἐπισκόπου Τήνου, ἐπὶ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου». Πλήρης ὁ ἐν λόγω κατάλογος παρατίθεται στὴ συνέχεια τοῦ χειρογράφου, στὶς σσ. XXX-XXXVII. Γιὰ μιὰν πρώτη περιγραφὴ τοῦ συγκεκριμένου κώδικα βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνας», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 22 (1952), σσ. 200-201 (ὅπου, μάλιστα, μεταφέρεται ἐπίσης ἡ πληροφορία ὅτι ὁ ἐν λόγω κατάλογος ἔχει καταστρωθεῖ «ὑπὸ Κυρίλλου ἐπισκόπου Τήνου»).

καὶ τῆς ἔντυπης ἐκδοχῆς του⁸. Ἦδη, πάντως, ἀπὸ τὸ ἔτος 1994 ὁ Ε. Gertsman, ἐκδίδοντας (κυρίως ἀπὸ τὸν κώδικα ΡΑΙΚ 63) μέρος τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου (μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τὸν ὑπὸ ἐξέταση κατάλογο⁹), ἔστρεψε παράλληλα τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον καὶ πρὸς ἄλλο, τρίτο, ὁμοειδῆ κατάλογο, πὺ μὲχρι τότε ἀποδιδόταν στὸν Νικηφόρο Καντουνιαρῆ τὸν Χῖο¹⁰. ὁ τελευταῖος κατάλογος τοῦ Νικηφόρου μᾶς ἦταν ἡδὴ γνωστὸς ἀπὸ δύο χειρόγραφες πηγές, τὸν αὐτόγραφό του κώδικα Βατοπαιδίου 1427 (ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὸν εἶχαν δημοσιεύσει, τὸ 1924, οἱ Σ. Εὐστρατιάδης καὶ Ἀρκαδῖος ἱεροδιακόνος ὁ Βατοπαιδηνός)¹¹ καὶ τὸν ἐπίσης φερόμενο ὡς ἰδιόγραφό του κώδικα Ξηροποτάμου 318 (ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὸν εἶχε ἐπίσης δημοσιεύσει, τὸ 1975, ὁ Γρ. Στάθης)¹². ὅμως, πρῶτος ὁ Ε. Gertsman, μὲ παραβολὴ καὶ κριτικὴ ἐκδοσὴ τῶν δύο αὐτῶν ἐκδοχῶν τοῦ ἐν λόγῳ καταλόγου (αὐτὴ τοῦ Κυρίλλου καὶ ἐκείνη τοῦ Νικηφόρου), ἐπισήμανε τὸ προφανές, ὅτι δηλαδὴ ὁ δευτερος κατάλογος ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ διεύρυνση (μὲ διάθεση ἐνημέρωσης κατὰ τὰ νεότερα δεδομένα τῆς ἐποχῆς) τοῦ πρώτου¹³.

Ἐχομε λοιπὸν ἐδῶ μιὰ βασικὴ πηγὴ, τὸν μνημονευθέντα κατάλογο δηλαδὴ, πὺ μᾶς παραδίδεται σὲ τρεῖς διαφορετικὲς ἐκδοχές: τὴν πρωτογενῆ τοῦ Κυρίλλου Μαρμαρηνοῦ, πὺ τὴν ἐπεξεργάζεται δευτερογενῶς ὁ Νικηφόρος Καντουνιαρῆς καὶ τὴν διευρύνει τέλος περαιτέρω ὁ Χρῦσανθος ὁ ἐκ Μαδύτων. Ὅπως ἐπισημάνθηκε παραπάνω, καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὲς ἐκδοχὲς τοῦ ὑπὸ ἐξέταση καταλόγου ἔχει ἡδὴ δημοσιευθεῖ, ἢ καὶ ἐν μέρει μελετηθεῖ, πάντοτε ὅμως αὐτοτελῶς (μὲ ἐξαίρεση τὴν ἀπόπειρα κριτικῆς προσέγγισης τοῦ Ε. Gertsman). Τὸ ζητούμενο πλέον τῆς ἐρευνας εἶναι ἡ συνεκτίμηση τῶν δεδομένων τῆς συγκεκριμένης πηγῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ χρῆση τους ὡς ἐναύσματος περαιτέρω ἱστορικῶν ἀναζητήσεων· ἀκόμη, ἢ θεώρηση τῆς ἀπλῆς ὀνοματικῆς μνείας τῶν μελοποιῶν ὡς μιᾶς λαμπρῆς ἀφορμῆς γιὰ ἐπιπλέον

⁸ Βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων. Τὸ ἀνέκδοτο αὐτόγραφο τοῦ 1816-Τὸ ἔντυπο τοῦ 1832*, κριτικὴ ἐκδοσὴ ὑπὸ Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου, [Βατοπαιδιῆ Μουσικὴ Βίβλος-Μουσικολογικὰ Μελετήματα 1], (Ἀθήνα) 2007, σσ. 100-123.

⁹ Βλ. Εὐγενίου Βλαδιμήροβιτς Γκέρτσμαν, ὁ.π., σσ. 786-793 (μὲ τὸ ἴδιο κείμενο ρωσιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ μεταφρασμένο στὶς σσ. 794-804 καὶ 815-824 καὶ δίγλωσσες, ὁμοίως, εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις καὶ σχόλια στὶς σσ. 780-785 καὶ 805-814, 825-834 ἀντίστοιχα).

¹⁰ Βλ. αὐτόθι, σσ. 784-785.

¹¹ Βλ. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου - Ἀρκαδίου ἱεροδιακόνου Βατοπεδινοῦ, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερῇ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων* [Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τεύχος Α΄], Paris 1924, σσ. 226-227.

¹² Βλ. Γρ. Θ. Στάθης, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἁγίου Ὄρους. Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους*, τόμος Α΄, Ἀθήνα 1975, σσ. 146-150 (ἡ πλήρης περιγραφή τοῦ παραπάνω κώδικα στὶς σσ. 143-151).

¹³ Παρόμοια ἀποψη εἶχε (μετριοπαθέστερα) διατυπώσει καὶ ὁ Γρ. Θ. Στάθης, *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὑμνογραφία ἐν τῇ βυζαντινῇ μελοποιᾷ καὶ ἔκδοσις τῶν κειμένων εἰς ἓν Corpus*, Ἀθήνα 1977, σ. 98, ὑποσημ. 1, τὸν ὁποῖον καὶ ἀκολουθεῖ (καταλήγοντας εὐκρινέστερα στὴν παραπάνω διαπίστωση) καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Χαρ. Καραγκούνης, *Ἡ παράδοση καὶ ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν Χερουβικῶν τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας*, Ἀθήνα 2003, σσ. 475, 568.

καλλιτεχνικές και ευρύτερα αισθητικές αποτιμήσεις του ίδιου του φαινομένου της μουσικής δημιουργίας. Έτσι, στο παρόν κείμενο εξετάζω την ύφιστάμενη σχέση ανάμεσα στις τρεις έκδοχές της συγκεκριμένης ιστορικής πηγής, ενώ παράλληλα επιχειρώ και ορισμένα πρωτογενή σχόλια σχετικά με την ιστορική, καλλιτεχνική και αισθητική σημασία της. Ταυτόχρονα, επισημαίνω την προοπτική του εν λόγω καταλόγου ως έναυσματος για τη σύνταξη μιᾶς νέας *Ιστορίας της Βυζαντινής Μουσικής*. Πιστεύω ότι παρόμοιο έγχειρίδιο ιστορίας (βασισμένο στα όνόματα των μελοποιών και ως εκ τούτου στη γενικότερη ιστορία της βυζαντινής μελοποιίας), θα ήταν δυνατόν να στοιχειοθετήσει ένα νέο “*instrumentum studiorum*”, πολλαπλῶς χρήσιμο για τους σύγχρονους μουσικολόγους.

Α'. Δεδομένα της έρευνας

1. Ὁ κατάλογος Κυρίλλου τοῦ Μαρμαρηνού¹⁴.

Ὁ Κύριλλος γεννήθηκε (ἄγνωστο πότε, ἴσως στις ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰώνα) στὸ μικρὸ νησὶ τοῦ Μαρμαρᾶ, στὴν ὁμώνυμη θάλασσα κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη· ἐκεῖ ὀφείλεται, προφανέστατα, καὶ ἡ προσωυμία *Μαρμαρηνός*, πὸν συνοδεύει πάντοτε τὴ μνεία τοῦ ὀνόματός του στις πηγές. Φαίνεται ὅτι παιδιόθεν ἀνατράφηκε ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ περιβάλλοντος, ὅπου καὶ ἀνελίχθη ἀργότερα σὲ ὑψηλὰ ἀξιώματα· διετέλεσε, συγκεκριμένα, ἐπίσκοπος Γάνου καὶ Χώρας, ἐνῶ τοῦ ἀνατέθηκε καὶ ἡ διαποίμανση ἐνὸς μικροῦ νησιοῦ τῶν Κυκλάδων, τῆς Τήνου (ὡς ἐπίσκοπος τῆς ὁποίας μνημονεύεται –σὲ συνοδικὰ καὶ ἄλλα πατριαρχικὰ ἔγγραφα– κατὰ τὴν περίοδο 1736-1740)· στὴν ἱστορία παρέμεινε κυρίως γνωστὸς ὡς πρῶην ἐπίσκοπος Τήνου (ἤδη ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1742 αὐτομαρτυρεῖται –σὲ σωζόμενη ἐπιστολὴ του– ὡς πρῶην Τήνου). Παράλληλα, ἀσχολήθηκε συστηματικὰ καὶ μὲ ἐπιτυχία μὲ τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη, τὴν ὁποία ἔμαθε στὴν Κωνσταντινούπολη, κοντὰ στὸν πρωτοψάλτη Παναγιώτη Χαλάτζογλου· συνέθεσε πολυάριθμες ἐκκλησιαστικὲς συνθέσεις (ἐνδεικτικὰ: ἓνα πολυέλεο, ὀκτὼ τιμιωτέρες κατ’ ἤχον, τὰ ἔνδεκα ἑωθινὰ, δύο σειρὲς χερουβικῶν κατ’ ἤχον, κοινωνικὰ –τῶν κυριακῶν, τῆς ἑβδομάδος, τοῦ ἑνιαυτοῦ–, καλοφωνικοὺς εἰρμούς, τὰ τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου), πὸν γνώ-

¹⁴ Βιοεργογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Κύριλλο Μαρμαρηνό, ὅπως αὐτὰ παρατίθενται ἐνδεικτικὰ στὴν παράγραφο πὸν ἀκολουθεῖ, ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐξῆς σχετικὴ βιβλιογραφία: Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, ὁ.π., σσ. 147-148, 338-339. Τοῦ ἴδιου, *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, ὁ.π., σσ. 44, 94 (ὑποσημ. 215-220) [= Τοῦ ἴδιου, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1820). Σχεδιάγραμμα ἱστορίας*, ὁ.π., σσ. 71-72, 148-149 (ὑποσημ. 215-220)]. Εὐγενίου Βλαδιμήροβιτς Γκέρτσμαν, ὁ.π., σσ. 697-709 (ρωσιστί), 710-722 (ἀγγλιστί). Eugenia Popescu-Judetza καὶ Adriana Ababi-Sirli, *ibid.*, pp. 16-20. Ἀχιλλέως Γ. Χαλδαιάκη, *Ὁ πολυέλεος στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία*, Ἀθήναι 2003, σσ. 246-247, 460-461. Κωνσταντίνου Χαρ. Καραγκούνη, ὁ.π., σσ. 474-477. Χαραλάμπους Καρακατσάνη, ὁ.π., σσ. 9-15.

ρισαν μεγάλη διάδοση, ἐνῶ δοκιμάστηκε καὶ στὸν τομέα τῆς ἐξήγησης παλαιότερων μελῶν ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο εἶναι καὶ τὸ ἐν μέρει ἐδῶ ἐξεταζόμενο θεωρητικὸ ἐγχειρίδιο ποῦ συντάξε, ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ὁμοειδῆ κείμενα τῆς ἐποχῆς του, ποῦ παραμένει περισπούδαστο ὡς σήμερα, καθὼς ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀναφέρεται καὶ στὸν χαρακτῆρα καὶ τοὺς ρυθμοὺς τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς. Πρὸς τὸ παρόν, ἡ τελευταία ἱστορικὴ μνεία τοῦ Κυρίλλου ἀνάγεται στὸ ἔτος 1757, φαίνεται δὲ ὅτι μᾶλλον δὲν ζεῖ πλέον μετὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 18^{ου} αἰώνα.

Ὁ κατάλογος ποῦ συντάσσει ὁ Κύριλλος (καὶ ἐξετάζεται στὸ παρόν κείμενο) ἀποτελεῖ –ὅπως προσημειώθηκε– παρέμβλητο καὶ αὐτοτελὲς τμῆμα εὐρύτερης θεωρητικῆς συγγραφῆς του, ποῦ (κατὰ τὰ δεδομένα τῆς μέχρι τώρα ἔρευνας) πρωτοπαράδίδεται ἀπὸ τὸν προμνημονευθέντα κώδικα ὑπ’ ἀριθμὸν 305 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν, τοῦ ἔτους 1749 (ὁ κατάλογος περιλαμβάνεται, συγκεκριμένα, στὰ φφ. 86^r-87^v [βλ. καὶ πανομοιότυπα 1-4])· βέβαια, τὸ κείμενο, τόσο ὅλης τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου ὅσο καὶ –εἰδικότερα– τοῦ ἐν λόγῳ καταλόγου του, παραδίδεται καὶ ἀπὸ ἄλλους, μεταγενέστερους, μουσικοὺς κώδικες, ποῦ λαμβάνονται ὑπόψιν κατὰ τὴν παρούσα ἔρευνα [ὅπως, γιὰ παράδειγμα (μνημονεύω μόνον ὅσες πηγές περιέχουν καὶ τὸν παρόντα κατάλογο), τὸν ὑπ’ ἀριθμὸν 923 κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου (γύρω στὸ 1780), φφ. 21^v-23^r (ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ τὸν δημοσίευσε, τὸ 1980, ὁ Τ. Moisescu¹⁵), τὸν ὑπ’ ἀριθμὸν 270 κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Κ. Ἀ. Ψάχου (τέλη 18^{ου} αἰώνα), φφ. 16^r-18^{v16}, ἢ τὸν κώδικα ΡΑΙΚ 63 (τέλη 18^{ου}-ἀρχὲς 19^{ου} αἰώνα), φφ. 19^r-20^{v17}], ὅπου καὶ δὲν παρατηροῦνται ἀξιοσημειώτερες διαφορὲς ὡς πρὸς τὰ περιεχόμενα τοῦ καταλόγου¹⁸.

¹⁵ Βλ. Τ. Moisescu, “A catalog of those engaged in the Art of Byzantine Music along time (Ms. 923 BAR)”, *Revue Roumaine d’Histoire De l’ Art* 22 (1985), pp. 67-75. Πρβλ. καὶ Nicolae Gheorghitǎ, *Byzantine Chant between Constantinople and Danubian Principalities. Studies in Byzantine Musicology*, Bucharest 2010, pp. 144-149.

¹⁶ Βλ. σχετικὰ Κ. Ἀ. Ψάχου, Ἡ παρασημαντικὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἡτοι ἱστορικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπισκόπησις τῆς σημειογραφίας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ’ ἡμῶν, ἔκδοσις δευτέρα ὑπερῆξημένη, μετὰ ἔκτενους βιογραφίας καὶ εἰσαγωγῆς συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ ἐπιμεληθέντος τὴν ἔκδοσιν Γεωργίου Χατζηθεοδώρου καθηγητοῦ μουσικῆς, Ἀθῆναι 1978, σσ. 113-114 (ὑπόσημ. 60). Μιὰ περιγραφή τοῦ κώδικα εἶναι προσιτῆ καὶ στὴν ἀκόλουθη διαδικτυακὴ διεύθυνση: <http://pergamos.lib.uoa.gr/dl/read?pid=uoadl:126538>

¹⁷ Βλ. περιγραφή τοῦ χειρογράφου στὸν κατάλογο Εὐγένιου Γκέρτσμαν, *Τὰ ἑλληνικὰ μουσικὰ χειρογράφα τῆς Πετροπόλεως. Κατάλογος, τόμος Β΄, Βιβλιοθήκη τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, Τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, Ἐρμιτάζ, ἐν Ἀγίᾳ Πετροπόλει 1999, σσ. 299-304· στὸν παρόντα κώδικα βασίζεται, ὅπως προσημειώθηκε, καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ καταλόγου ἀπὸ τὸν ἴδιο Εὐγένιο Βλαδιμηρόβιτς Γκέρτσμαν, *Τὸ θεωρητικὸν τῆς Πετροπόλεως, ὁ.π.* (μάλιστα, στὸ τέλος τῆς ἐν λόγῳ ἔκδοσης, στοὺς πίνακες XCV-XCVIII, παρατίθενται καὶ πανομοιότυπα πλήρους τοῦ καταλόγου).*

¹⁸ Ἐπισημανθεῖσες, πάντως, ἐπιμέρους μικροδιαφοροποιήσεις σχολιάζονται, μὲ ἀκρῶς λεπτολόγα διάθεσις, στὴν ἐτοιμαζόμενη κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἴδιου καταλόγου.

Ὁ κατάλογός του συνίσταται –συγκεκριμένα– ἀπὸ ἀπλῆ μνεῖα 118 ὀνομάτων διδασκάλων μελοποιῶν [ὁ ἀριθμὸς ἀποτιμᾶται ἐδῶ βάσει τῆς καταγραφῆς τοῦ παραπάνω κώδικα ὑπ’ ἀριθμὸν 305 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν, φφ. 86^r-87^v (τῆς πρωτογενοῦς, καθότι μεταγενέστερο χέρι προσέθεσε, στὸ τελευταῖο τῆς φύλλο, τέσσερα ἐπιπλέον ὀνόματα: Πέτρος Πελοποννήσιος λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητῆς Ἰωάννου πρωτοψάλτου / Πέτρος Βυζάντιος, ὁ νῦν λαμπαδάριος καὶ μαθητῆς τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου / Ἰάκωβος, ὁ νῦν πρωτοψάλτης καὶ μαθητῆς Δανιὴλ πρωτοψάλτου / Λάζαρος, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος, πρωτοψάλτης τοῦ Μεγάλου Ρεύματος¹⁹)], διατεταγμένων κατὰ ἀλφαβητικὴ σειρὰ (πὺ ὅμως δὲν τηρεῖται ἀπόλυτα), ἡ χρονικὴ περίοδος δράσης τῶν ὁποίων ἐκτείνεται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} ὡς τὰ μέσα περίπου τοῦ 18^{ου} αἰώνα. Ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ παλαιότερον (ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο τὸν ἐκ Μαδύτων, στὸ ἐπισημανθὲν χειρόγραφο τοῦ Θεωρητικοῦ του²⁰), ὁ κατάλογος ἔχει συνταχθεῖ «ἐπὶ Ἰωάννου πρωτοψάλτου». Τοῦτο δηλώνεται σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ καταλόγου, ὅπου ὁσάκις μνημονεύεται ὁ ἐν λόγῳ Ἰωάννης μαρτυρεῖται ὡς «ὁ νῦν πρωτοψάλτης»²¹ (ἐνῶ

¹⁹ Πρβλ. καὶ Κ. Ἰ. Δυοβουνιώτη, ὁ.π., σσ. 280-281. Εὐγενίου Βλαδμηρόβιτς Γκέρτσμαν, ὁ.π., σσ. 717-718. Χαράλαμπος Καρακατσάνη, ὁ.π., σσ. 9-10. Τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου εἶναι ἐπιπροσθέτως γραμμμένο (καὶ στῆ συνέχεια διαγεγραμμμένο) ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι σὲ δύο ἀράδες στῆ συνέχεια τῶν ὀνομάτων τῶν Πατζάδα Πρασίνου καὶ Πέτρου Μπερεκέτη [: Πέτρος Πελοποννήσιος λαμπα/δάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας], ἀπ’ ὅπου καὶ (μὲ εἰδικὸ παραπεμπτικὸ σύμβολο) «μεταφερόταν» μετὰ τὴν (τελευταία στῆ ἐνότητα τοῦ γράμματος Π) μνεῖα τοῦ Παναγιώτη Χαλάτζογλου. Εἶναι βέβαια προφανές ἐδῶ ὅτι ἡ ταυτότητα αὐτοῦ τοῦ μεταγενέστερου κτήτορα, χρήστη καὶ «συμπληρωτῆ» τοῦ παρόντος κώδικα ὑποκρύπτεται στῆ ἀναφορὰ τοῦ δασκάλου του [: Λάζαρος, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος, πρωτοψάλτης τοῦ Μεγάλου Ρεύματος]. Ἄν καὶ πρὸς διακρίβωση τοῦ πράγματος ἀπαιτεῖται ἀκόμη περαιτέρω εἰδικὴ ἔρευνα, σημειώνεται πρωτογενῶς ὅτι ψάλτης στῆν ἐκκλησία τῶν παμμεγίστων Ταξιαρχῶν τοῦ χωριοῦ Μέγα Ρεῦμα τοῦ Βοσπόρου μὲ τὸ ὄνομα Λάζαρος μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ ἔτος 1792 [συγκεκριμένα, στὸ βιβλίον τοῦ Γενναδίου, μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως, Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ρεύματος (Ἄρναούτ-κιογι), Σταμπούλ 1949, ὅπου –ἀντιφατικὰ ἐν πολλοῖς– ἄλλοτε μαρτυρεῖται ὡς συμψάλλων ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ἀναλογίου (σ. 52: «Ἄλλοι ψάλται ἀναφέρονται ὁ Θεωμῆς, ἀριστερός, πρὸς 30 γρ. τὸν μῆνα, ὑπηρετῶν τουλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1792, ἔχων συμψάλλοντα καὶ τὸν Λαζαρήν. Δεξιὸς ἦτο ὁ Νικόλαος») καὶ ἄλλοτε ὑπονοεῖται ὡς πρωτοψάλτης (σ. 57: «Κατὰ τὸ 1794 ὁ ψάλτης Λαζαρῆς λαμβάνει μηνιαίως γρ. 20. Ὁ ἀριστερός Θεωμῆς μηνιαίως παίρνει γρ. 14, γενομένης ἀργότερον αὐξήσεως 3 γροσίων»), ἐνῶ εἶναι ἴσως ιδιαίτερα ἀξιοπαρατήρητο ὅτι στῆν ἴδια ἐκκλησία ἐντοπιζέται νὰ διακονεῖ ἀργότερα, ἀπὸ τὸ ἔτος 1806, καὶ ὁ Νικηφόρος Καντουιάρης [πρβλ. πρόχειρα Γιάννη Πλεμμένου, Τὸ μουσικὸ πορτρέτο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, (Ἀθήνα 2003), σσ. 215-225], μάλιστα δὲ ὡς πρωτοψάλτης τοῦ ναοῦ [βλ. Γενναδίου, ὁ.π., σσ. 51-52: «Κατὰ τὸ ἔτος 1812 δεξιὸι ψάλται τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μ. Ρεύματος μνημονεύονται ὁ ἀρχιδιάκονος Νικηφόρος καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Γαλακτίων». «Τοῖς δεξιοῖς ψάλταις 350, ἤτοι τῶ ἀρχιδιακόνῳ Νικηφόρῳ μισὸ μηνιαῖον τοῦ Αὐγούστου γρ. 25, τῶ ἀρχιμανδρίτῃ Γαλακτίωνι ἕξ μηνιαῖα πρὸς 30 γρ.=180»].

²⁰ Πρβλ. παραπάνω, ὑποσημ. 7.

²¹ Βλ. ἐνδεικτικὰ τίς ἀκόλουθες ἀναγραφές (ἐδῶ –ἀλλὰ καὶ στῆ συνέχεια– μεταγράφονται ὅλες ἀπὸ τὸν κώδικα ὑπ’ ἀριθμὸν 305 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἀθηνῶν, φφ. 86^r-87^v): Ζαχαρίας πρωτοψάλτης Κυζίκου, ἀνεψιὸς μὲν Ἀνανίου Κυζίκου, μαθητῆς δὲ Ἰωάννου τοῦ νῦν πρωτοψάλτου / Ἰωάννης ὁ πρωτοψάλτης Ραιδεστοῦ, ἀνεψιὸς μὲν Ἡρακλείας Γερασίμου, μαθητῆς δὲ τοῦ νῦν

ἐπιπλέον ὁ ἴδιος δηλώνεται ἐδῶ καὶ ὡς «διδάσκαλος» τοῦ συντάκτη τοῦ καταλόγου, τοῦ Κυρίλλου δηλαδή²²· παράλληλα, ἱστορικά ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ἀντίστοιχη, ἀπαντῶσα ἐδῶ, μνεῖα τοῦ Δανιὴλ ὡς «τοῦ νῦν λαμπαδαρίου»²³. Ἡ πρὸς τὸ παρὸν γνωστὴ ἀρχαιότερη μνεῖα τοῦ Ἰωάννου ὡς πρωτοψάλτου, ἐξαιρετικὰ ἀσφαλῆς ἀφοῦ πρόκειται γιὰ αὐτομαρτυρία, εἶναι τοῦ ἔτους 1743²⁴. παράλληλα, ἡ μέχρι τώρα ἀρχαιότερη χρονολογημένη καταγραφή τοῦ παρόντος καταλόγου ἀνάγεται στὸ ἔτος 1749· ὁπότε, ἡ σύνταξη τοῦ καταλόγου ἀπὸ τὸν Κύριλλο ἐγχρονίζεται ἀσφαλῆστατα μέσα στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18^{ου} αἰώνα, μὲ (προσωρινά;) ὅρια –εἰδικότερα– τὰ ἔτη 1743 (*terminus post quem*) καὶ 1749 (*terminus ante quem*)²⁵.

πρωτοψάλτου [sc. Ἰωάννου] / Νικόλαος Ἀνδριανουπόλιτης, μαθητὴς τοῦ νῦν πρωτοψάλτου Ἰωάννου / Χρῦσανθος ἱερομόναχος Κύπριος καὶ μαθητὴς τοῦ νῦν πρωτοψάλτου [sc. Ἰωάννου].

²² Ἡ σχετικὴ διατύπωση ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἰωάννης ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος, πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ μαθητὴς Παναγιώτου Χαλάτζογλου (φ. 56ν). Ὡς δάσκαλος τοῦ Κυρίλλου μαρτυρεῖται ἐπίσης στὸν κατάλογο καὶ ὁ Παναγιώτης Χαλάτζογλου: Παναγιώτης Χαλάτζογλου ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος καὶ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (φ. 57ν).

²³ Ἡ σχετικὴ διατύπωση ἔχει ὡς ἐξῆς: Δανιὴλ ὁ νῦν λαμπαδάριος καὶ μαθητὴς Παναγιώτου Χαλάτζογλου (φ. 56ν). Γιὰ τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς λαμπαδαρίας τοῦ Δανιὴλ (1740-1770) πρβλ. καὶ Χρ. Γ. Πατρινέλη, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Α' Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (1453-1821)», *Μνημοσύνη* 2 (1969), σσ. 84-85 [= Christos Patrinelis, "Protopsaltae, Lampadarii, and Domestikoi of the Great Church during the post-Byzantine Period (1453-1821)", *Studies in Eastern Chant* 3 (1973), pp. 161-162].

²⁴ Βλ. κώδικα Ἀγίου Στεφάνου 52, φ. 486': Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα ἀσματομελιρρύτόφθογγος βίβλος, ἥτις παπαδικὴ τοῖς ἀρχαίοις κέκληται, διὰ χειρὸς ἐμοῦ ἰωάννου πρωτοψάλτου· ἐν ἔτει αἰψμυ^ω μαρτίω (περιγραφή τοῦ κώδικα βλ. στοὺς καταλόγους Δημητρίου Ζ. Σοφιανοῦ, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδικῶν τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων, τόμος Γ', Τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς ἁγίου Στεφάνου, Ἀθήναι 1986, σσ. 134-141, καὶ Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς-Μετέωρα, Κατάλογος Περιγραφικὸς τῶν Χειρογράφων τῆς Ἑλληνικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν Ἱερῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων, Ἀθήνα 2006, σσ. 354-379*). Πρβλ. Χρ. Γ. Πατρινέλη, ὁ.π., σσ. 76-78 [= Christos Patrinelis, *ibid.*, pp. 153-154]. Α. ΧΑΛΔΕΑΚΙΣ, "ИОАНН ТРАПЕЗУНДСКИЙ", *ПРАВОСЛАВНАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ* 24 (2010), pp. 620-623.*

²⁵ Ἐν προκειμένῳ, ἔχει βέβαια καταγραφεῖ καὶ ἡ εὐλογία εἰκασία τοῦ Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, ὁ.π., σσ. 44, 94* (ὑπόσημ. 219) [= Τοῦ ἴδιου, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση (1453-1820). Σχεδιάγραμμα ἱστορίας, ὁ.π., σσ. 71, 148-149* (ὑπόσημ. 219)], ὅτι ἡ συγγραφή πλήρους τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίλλου «πρέπει μᾶλλον νὰ τοποθετηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 1740», ἐπειδὴ σ' αὐτὴν ὁ ἴδιος μαρτυρεῖται πάντοτε ὡς «ἀρχιερεὺς Τήνου»· πάντως, ἡ ἀποφυγὴ ἐδῶ τῆς χρήσης τοῦ προσδιορισμοῦ «πρώην», προκειμένου γιὰ «ἐκπτώτο» ἱεράρχη (καὶ δὴ γιὰ ἱεράρχη ἀσχολούμενο μὲ τὴ μουσικὴ), δὲν ἀποτελεῖ σπάνιο φαινόμενο [ὑπάρχει, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀνάλογη περίπτωση τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν, ὁ ὁποῖος καίτοι «ἐκπτώτος» (ἢ πάντως ἀπομακρυσμένος τοῦ θρόνου του) οὐδέποτε χρησιμοποίησε τὸν προσδιορισμὸ «πρώην» στὸν τίτλο του· βλ. σχετικᾶ: Δημητρίου Β. Γόνη, «Ἐγγραφα γιὰ μητροπολίτες τῶν Νέων Πατρῶν (τέλος 16^{ου} αἰώνα-1662)», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 32 (1997), σσ. 386-387, ὑπόσημ. 65-66]· ἐπίσης, καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ θητεία τοῦ Ἰωάννου ὡς πρωτοψάλτου δὲν

Ἰδιαίτερης μνείας χρήζουν, ἀκόμη, κάποια ἐπιπλέον ἱστορικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀπαντοῦν στὸν παρόντα κατάλογο· τὰ ἐπισημαίνω ἐδῶ ἐπιγραμματικά: ἡ δηλοποίησις τῆς ὑφιστάμενης εἰδικότερης συγγενικῆς σχέσης ἀνάμεσα σὲ κάποια ἀπὸ τὰ μνημονεύμενα πρόσωπα²⁶. ἀντίστοιχες εὐκρινεῖς μαρτυρίες γιὰ ὑπάρχουσες «ἐκπαιδευτικὲς σχέσεις» μεταξὺ συγκεκριμένων δασκάλων καὶ τῶν ἐδῶ κατονομαζόμενων μαθητῶν τοὺς²⁷. καί, τέλος, ἡ (πέρα ἀπὸ τὰ ὀνόματα) ἀναφορὰ καὶ σὲ διάφορους τόπους τοῦ καθόλου ἑλληνισμοῦ, τόπους εἴτε καταγωγῆς, εἴτε παραμονῆς καὶ δράσης, ὀρισμένων τῶν ἐδῶ καταγραφόμενων μουσικῶν φυσιογνωμιῶν²⁸.

2. Ὁ κατάλογος Νικηφόρου Καντουιάρη τοῦ Χίου²⁹

εἶναι καθόλου ἀπίθανο (ἂν καὶ στίς σχετικὲς πηγὲς ἐλλείπουν πρὸς τὸ παρὸν τὰ ἀδιάσειστα στοιχεῖα) νὰ ξεκίνησε νωρίτερα ἀπὸ τὸ παραπάνω ὑποδεικνυόμενο ἔτος 1743, ἡ ἀποδοχὴ τῆς σύνταξης τῆς θεωρητικῆς συγγραφῆς (ἄρα καὶ τοῦ καταλόγου) τοῦ Κυρίλλου πρὸ τοῦ 1740 θὰ ἐρχόταν σὲ εὐθεία ἀντίθεση μὲ τὴν ἀπαντῶσα στὸν κατάλογο μνεία τοῦ Δανιὴλ ὡς «νῦν λαμπαδαρίου».

²⁶ Βλ. ἐνδεικτικὰ τὶς ἀκόλουθες ἀναγραφές: Ἀγάθων, ἀδελφὸς Ξένου Κορώνη / Μανουὴλ υἱὸς Κορώνης.

²⁷ Βλ. ὁμοίως τὶς ἀκόλουθες ἀναγραφές: Ἀθανάσιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μαθητῆς Μπαλασίου / Ἀντώνιος ἱερεὺς καὶ μέγας Οἰκονόμος, μαθητῆς Ἱερεμίου Χαλκηδόνος / Δημήτριος Δοκειανός καὶ μαθητῆς Κουκουζέλου / Ἰωακεῖμ Βιζύης Ἀλαμπάσης καὶ μαθητῆς Μπαλασίου ἱερέως / Ἰωακεῖμ ὁ Ῥόδιος ἱερομόναχος καὶ μαθητῆς τοῦ αὐτοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου / Νικόλαος Τραπεζούντιος, μαθητῆς τοῦ αὐτοῦ πρωτοψάλτου [sc. Ἰωάννου].

²⁸ Βλ. καὶ πάλι τὶς ἀκόλουθες ἀναγραφές: Ἀθανάσιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μαθητῆς Μπαλασίου / Ἀθανάσιος μοναχὸς Ἀγιορείτης / Ἀργυρὸς Ῥόδιος / Βενέδικτος δομέστικος Καρακάλου / Γαβριὴλ ἐκ τῆς μονῆς τῶν Ξανθοπούλων / Γεννάδιος ὁ ἐξ Ἀγχιάλου / Γαβριὴλ ὁ ἐξ Ἀγχιάλου / Γεώργιος πρωτοψάλτης Γάνου / Γεώργιος ὁ ἐκ Ῥαιδεστοῦ καὶ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας / Δαμιανὸς Βατοπαιδηνός / Εὐνούχος καὶ πρωτοψάλτης τοῦ Φιλανθρωπήνου / Ζαχαρίας πρωτοψάλτης Κυζίκου, ἀνεψιὸς μὲν Ἀνανίου Κυζίκου, μαθητῆς δὲ Ἰωάννου τοῦ νῦν πρωτοψάλτου / Θεόδωρος Καλλικρατείας / Θεοφάνης Καρύκης, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως / Ἱερεμίας Χαλκηδόνος / Ἰωακεῖμ Βιζύης Ἀλαμπάσης καὶ μαθητῆς Μπαλασίου ἱερέως / Ἰωακεῖμ ὁ Ῥόδιος ἱερομόναχος καὶ μαθητῆς τοῦ αὐτοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου / Ἰωάννης ὁ πρωτοψάλτης Ῥαιδεστοῦ, ἀνεψιὸς μὲν Ἡρακλείας Γερασίμου, μαθητῆς δὲ τοῦ νῦν πρωτοψάλτου [sc. Ἰωάννου] / Κορηήλιος μοναχὸς Ἀγιορείτης / Κωνσταντῖνος ἐξ Ἀγχιάλου / Κλήμης Λέσβιος / Κάλιστος ἐκ Νικαίας / Μελχισεδέκ ὁ Ῥαιδεστοῦ / Μελέτιος Σιναίτης / Ναθαναὴλ Νικαίας / Νικόλαος Τραμουντάνας καὶ πρωτοψάλτης Ῥόδου / Νικόλαος Ἀσὰν ὁ Κύπριος / Νικόλαος Ἀνδριανουπολίτης, μαθητῆς τοῦ νῦν πρωτοψάλτου Ἰωάννου / Νικόλαος Τραπεζούντιος, μαθητῆς τοῦ αὐτοῦ πρωτοψάλτου [sc. Ἰωάννου] / Χρῦσανθος ἱερομόναχος Κύπριος καὶ μαθητῆς τοῦ νῦν πρωτοψάλτου [sc. Ἰωάννου].

²⁹ Βιοεργογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Νικηφόρο Καντουιάρη, ὅπως αὐτὰ παρατίθενται ἐνδεικτικὰ στὴν παράγραφο πού ἀκολουθεῖ, ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐξῆς σχετικὴ βιβλιογραφία: Grigorios Stathis, “Neumated Arabic, Gypsy’s, and other songs by Nikeforos Kantouniars”, *Filharmonia Pomorska-Musica Antiqua Europae Orientalis, Dissertationes ad musicae historiam et theoriam spectantes, Folia Musica*, Vol. 1, No 2, Bydgoszcz 1983 [= Γρ. Θ. Στάθη, «Σημειογραφημένα Ἀραβικὰ, Τσιγγάνικα καὶ ἄλλα τραγούδια ἀπ’ τὸν Νικηφόρο Καντουιάρη», «...τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον...»]. Ἐκφραση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθη. Ἀφιέρωμα στὰ ἐξηντάχρονα τῆς ἡλικίας καὶ στὰ τριαντάχρονα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς του, Ἀθήνα 2001, σσ. 613-629]. Γιάννη Πλεμμένου, «Τὸ χειρόγραφο Ῥαιδεστηνοῦ», Δελτίο Κέντρου

Ὁ Νικηφόρος Καντουνιαρῆς γεννήθηκε στὴ Χίο, πιθανότατα γύρω στὰ 1770, ὅπου καὶ μᾶλλον σπούδασε ἀρχικά. Ἀργότερα, ὅπωςδήποτε μετὰ τὸ 1790, μετέβη στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἀσχολήθηκε εἰδικότερα μὲ τὴν ἐκμάθηση τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, σπουδάζοντας κοντὰ στὸν περίφημο δάσκαλο Ἰάκωβο τὸν πρωτοψάλτη· στὴν Κωνσταντινούπολη διέτριβε γενικά στὸ ἐκεῖ ἐκκλησιαστικὸ περιβάλλον, ἔχοντας ὡς γέροντά του (ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος) τὸν ἀπὸ Δέρκων Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Γεράσιμο τὸν Γ' τὸν Κύπριο (1794-1797). Ἀπὸ τὸ 1800 καὶ μετὰ (ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο πέθανε ὁ δάσκαλός του, Ἰάκωβος ὁ πρωτοψάλτης) τὰ ἔργα του ἐντοπίζονται στὴ Δαμασκὸ· ἐκεῖ χειροτονεῖται διάκονος καὶ ὑπηρετεῖ συγκεκριμένα ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας· σώζεται, μάλιστα, μιὰ καταγραφή του ἐνὸς ἀραβικοῦ ὕμνου, πού (ὅπως ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ) τὴν κατέγραψε «ἐν Δαμασκῶ, ἔνεκεν τοῦ σχηματισμοῦ». Τὸ 1806 ἐπανεμφανίζεται στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ γράφει τὸν πρῶτο χρονολογικὰ ἀπὸ μιὰ σειρὰ αὐτογράφων κωδίκων του (πού ἀπόκεινται σήμερα στὴν ἀγιορειτικὴ μονὴ τοῦ Βατοπαιδίου) ὅπου συμπεριέλαβε τὰ ἅπαντά του, μιὰ πληθώρα μουσικῶν συνθέσεων πάνω σὲ ἐκκλησιαστικούς καὶ ἐξωεκκλησιαστικούς ὕμνους· κατὰ τὴ δευτέρη αὐτὴ παραμονὴ του στὴν Κωνσταντινούπολη ἐγκαθίσταται στὸ Μέγα Ρεῦμα, διδάσκει τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ σὲ ἕνα εὐρὸ κύκλο μαθητῶν, συνθέτει συνεχῶς νέα μελοποιήματα, ἐνῶ παράλληλα συνδέεται φιλικὰ καὶ συνεργάζεται ποικιλοτρόπως μὲ ἀρκετοὺς λογίους Φαναριῶτες. Μετὰ τὸ 1814 (ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλεται στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ διδασκαλία τῆς λεγόμενης νέας μεθόδου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς) ὁ Νικηφόρος (ἀντιδρώντας σ' αὐτὸ τὸ νέο σύστημα) μεταβαίνει στὴν πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας, τὸ Ἰάσιο· ἐκεῖ, συνδέεται ἐξαρχῆς μὲ τὸν μητροπολίτη Μολδαβίας Βενιαμίν, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ παραγγέλλει διάφορες συνθέσεις ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (σώζεται, μάλιστα, ἐπιστολὴ τοῦ Νικηφόρου –τοῦ ἔτους 1814–, συνοδευτικὴ δύο συνθέσεων του, «τοῦ κατ' ἐπιταγὴν αὐτῆς [sc. τοῦ Βενιαμίν] πανίερων φιλοπονηθέντος μετὰ τοῦ πολυελοῦ ἀνοιξανταρίου»)· ἐκεῖ, ἐγκαθίσταται στὴ μονὴ Γκόλιας (πού εἶναι μετόχι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς Βατοπαιδίου, γεγονός πού ἐξηγεῖ καὶ τὴ διάσωση τοῦ συνόλου τῶν αὐτογράφων του στὴν τελευταία μονή), ὅπου (ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει) «διέτριβε ψάλτης μεμισθωμένος παρὰ τοῦ πανιερωτάτου ἀγίου Εἰρηνοπόλεως κυρίου Γρηγορίου»· παράλληλα, στὸ Ἰάσιο συνδέεται ἐπίσης μὲ ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ διαμένοντες Φαναριῶτες, ἐνῶ ἀργότερα ἰδρύει καὶ ἰδιαίτερο σχολεῖο ψαλτικῆς, ἀφοῦ αὐτομαρτυρεῖται ὡς «διδάσκαλος τῆς ἐν Ἰασίῳ κοινῆς μουσικῆς σχολῆς». Μετὰ τὸ 1830 ἐλλείπει ὁποιαδήποτε μαρτυρία γιὰ τὸν Νικηφόρο, καὶ φαίνεται ὅτι περὶ τὸ ἐν λόγω ἔτος θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ πέθανε στὸ Ἰάσιο.

Μικρασιατικῶν Σπουδῶν 13 (1999-2000), σσ. 97-110. Τοῦ ἴδιου, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, ὁ.π., σσ. 195-234. Idem, "The Greek Contribution to the Development of Romanian Music: the Case of Nikephoros Kantouniars of Chios", *Acta Musicae Byzantinae* 9 (2006), pp. 135-154. Κωνσταντίνου Χαρ. Καραγκούνη, ὁ.π., σσ. 567-571. Nicolae Gheorghijă, *ibid.*, pp. 22-26, 87-89.

Ὁ κατάλογος τοῦ Νικηφόρου ἔχει πρὸς τὸ παρὸν ἐντοπισθεῖ σὲ δύο μόνον πηγές, τὶς ἤδη προμνημονευθεῖσες, δηλαδή τὸν αὐτόγραφό του κώδικα Βατοπαιδίου 1427 (τοῦ ἔτους 1810), σσ. 659-664 [βλ. καὶ πανομοιότυπα 5-10], καὶ τὸν ἐπίσης φερόμενο ὡς ἰδιόγραφό του κώδικα Ξηροποτάμου 318 (τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰώνα), φφ. 140^f-143^v. Στὴν παρούσα ἐκδοχή του ὁ κατάλογος περιλαμβάνει (διατεταγμένα κατὰ ἀλφαβητικὴ σειρά, πού καὶ πάλι δὲν τηρεῖται ἐδῶ ἀπόλυτα) 127 ὀνόματα διδασκάλων μελοποιῶν [ὁ ἀριθμὸς ἀποτιμᾶται ἐδῶ βάσει τῆς καταγραφῆς τοῦ παραπάνω κώδικα Βατοπαιδίου 1427, σσ. 659-664], δηλαδή τὰ ἤδη γνωστὰ ἀπὸ τὸν παραπάνω σχολιασθέντα κατάλογο τοῦ Κυρίλλου, μὲ ἐπιπλέον προσθήκη 12 ὀνομάτων μελοποιῶν [ἀφοῦ στὸν κατάλογο τοῦ Νικηφόρου παραλείπονται καὶ 3 ὀνόματα (: Γαβριήλ ὁ ἐξ Ἀγχιάλου / Νικόλαος Τραπεζούντιος, μαθητῆς Ἰωάννου πρωτοψάλτου / Χρυσάφης ὁ νέος) πού ὑπάρχουν στὸν κατάλογο τοῦ Κυρίλλου] πού δραστηριοποιοῦνται (οἱ περισσότεροι) στὰ τέλη τοῦ 18^{ου} καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰώνα (σὲ χρονικὸ πλαίσιο, δηλαδή, μεταγενέστερο τῆς ἀρχικῆς σύνταξης τοῦ καταλόγου ἀπὸ τὸν Κύριλλο)³⁰. Ἀνάμεσα στὶς ἐν λόγῳ προσθῆκες ξεχωρίζουν ὄχι μόνον τὰ ὀνόματα τῶν Πέτρου Πελοποννησίου, Πέτρου Βυζαντίου, Γεωργίου Κρητός, Γρηγορίου πρωτοψάλτου, Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος καὶ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα τοῦ Ἰακώβου πρωτοψάλτου (πού μνημονεύεται, εἰδικότερα, ὡς «διδάσκαλος» τοῦ συντάκτη τοῦ καταλόγου, τοῦ Νικηφόρου δηλαδή³¹), ἀκόμη δὲ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Νικηφόρου (ἐνα ὄνομα πού προστίθεται μόνον στὸν κώδικα Ξηροποτάμου 318, φ. 143^f, καὶ μάλιστα μὲ τρόπο διθυραμβικό: *Νικηφόρος ὁ Χῖος καὶ ἀρχιδιάκονος τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Ἀντιοχείας, ὁ φιλόλογος μαθητῆς Ἰακώβου πρωτοψάλτου, οὗτος εὐδοκίμησε παρὰ πᾶσι ἐν τῇ πληθεῖ τῶν μαθητῶν, διὰ τὸ εὐπροσήγορον, εὐθυμον καὶ φιλόπονον αὐτοῦ*). Μὲ ἀφορμὴ τὴν τελευταία παρατήρηση, ἀλλὰ καὶ λαμβάνοντας ὑπόψιν τὶς ἀξιοσημείωτες διαφορές πού παρουσιάζει (σὲ ἱκανὰ σημεῖα τοῦ κειμένου τοῦ καταλόγου) ὁ κώδικας Ξηροποτάμου 318 σὲ σχέση μὲ τὸν Βατο-

³⁰ Συγκεκριμένα, προστίθενται τὰ ὀνόματα τῶν ἀκόλουθων μελοποιῶν (μεταγράφονται ἐδῶ ἀπὸ τὸν κώδικα Βατοπαιδίου 1427, σσ. 659-664): Γεώργιος ὁ Κρής, ἐν τῷ αὐ' αἰῶνι / Γρηγόριος λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητῆς πολλῶν καὶ πρὸ πάντων Γεωργίου τοῦ Κρητός / Δανιὴλ ὁ νέος / Ζαχαρίας ὁ Χανεντές / Ἰωάσαφ ὁ νέος Κουκουζέλης / Ἰωάννης Κουκουμᾶς / Ἰάκωβος πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ Βυζάντιος καὶ διδάσκαλος ἐμοῦ, ὁ εὐδοκίμησας παρὰ πᾶσι, ὡς λόγιος, ἐν τοῖς ἰδιομέλοις καὶ εἰρμολογικοῖς τροπαρίοις / Κοσμᾶς ὁ Χῖος, σύγχρονος τῷ Δανιὴλ καὶ Πέτρῳ / Μανουὴλ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητῆς πρῶτον Νικολάου Τζιρλῆ τοῦ Χίου καὶ ὕστερον Ἰακώβου τοῦ πρωτοψάλτου, καραμανλῆς, οὗτος ἀντεφέρετο μεγάλως τῷ Γεωργίῳ Κρητί / Πέτρος Λακεδαίμων καὶ λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ ἐπονομασθεὶς μέγας, οὗτος εὐδοκίμησεν εἰς ἄκρον ἐν τῇ ἕξῳ μουσικῇ καὶ κατέγινε εἰς τὸ νὰ συμμίξῃ ταύτην μὲ τὴν ἔσω / Πέτρος ὁ Βυζάντιος καὶ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁς καὶ φηγὰς ἐπονομασθεὶς διὰ τὴν ἐξαφνικὴν φυγὴν αὐτοῦ εἰς Ῥωσίαν, μαθητῆς τοῦ ῥηθέντος Πέτρου τοῦ Λακεδαίμωνος, οὗτος εὐδοκίμησεν ἐν ταῖς ἐξηγήσεσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος / Χουρμουζῆς ὁ ἐπονομαζόμενος Γαμαλῆς καὶ μαθητῆς Ἰακώβου πρωτοψάλτου.

³¹ Ἐπαναλαμβάνων ἐδῶ τὴ σχετικὴ διατύπωση, ὅπως ἀπαντᾷ στὸν κώδικα Βατοπαιδίου 1427, σ. 661: *Ἰάκωβος πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ Βυζάντιος καὶ διδάσκαλος ἐμοῦ, ὁ εὐδοκίμησας παρὰ πᾶσι, ὡς λόγιος, ἐν τοῖς ἰδιομέλοις καὶ εἰρμολογικοῖς τροπαρίοις.*

παιδίου 1427³², πρέπει μάλλον να υποθέσουμε ότι το πρώτο χειρόγραφο δεν γράφεται (όπως μέχρι τώρα έθεωρείτο³³) από τον ίδιο τον Νικηφόρο· ο γραφέας του (που υποκρύπτεται, ίσως, ανάμεσα στην παραπάνω σημειούμενη «πληθύν τῶν μαθητῶν» τοῦ Νικηφόρου) γράφει βασιζόμενος σίγουρα στον πρωτογενή κατάλογο τοῦ Νικηφόρου (τοῦ κώδικα Βατοπαιδίου 1427), με διάθεση επιμέρους μικροπροσθηκῶν, που ἀφοροῦν κυρίως σχολιασμό τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης ὀρισμένων (περισσότερο τῶν ἐγγύτερων χρονικῶν ἢ καὶ τῶν συγχρόνων του) ἀπὸ τοὺς μνημονευόμενους μελοποιούς.

Ὁ πρωτογενὴς κατάλογος τοῦ Νικηφόρου πρέπει μάλλον νὰ συνετάγη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δευτέρας παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη, πιθανότατα ἐπὶ τῆς πρωτοψαλτίας τοῦ Μανουήλ, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς προσθήκες στὸ κείμενο τοῦ καταλόγου³⁴. Δοθέντος ὅτι ἡ πρὸς τὸ παρὸν ἀρχαιότερη χρονολογημένη καταγραφή τοῦ καταλόγου (καὶ μάλιστα αὐτόγραφη) εἶναι τοῦ ἔτους 1810 καὶ με γνωστὲς παράλληλα τὶς ἱστορικὲς εἰδήσεις, ἀφενὸς μὲν τῆς ἀνάληψης τῆς πρωτοψαλτίας ἀπὸ τὸν Μανουήλ περὶ τὸ ἔτος 1805³⁵, ἀφετέρου δὲ τοῦ ἐντοπισμοῦ τοῦ Νικηφόρου στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1806³⁶, εἶναι νομίζω προφανὲς ὅτι ἡ σύνταξη τοῦ καταλόγου πρέπει νὰ ἐγχορονισθεῖ μέσα στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19^{ου} αἰώνα, με εἰδικότερα ὄρια –πρὸς τὸ παρὸν– τὰ ἔτη 1805 (*terminus post quem*) καὶ 1810 (*terminus ante quem*).

3. Ὁ κατάλογος Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων³⁷.

³² Οἱ σχετικὲς διαφοροποιήσεις ἐπισημαίνονται ἀρμοδίως καὶ σχολιάζονται ἐνδελεχῶς στὴν ἐτοιμαζόμενη κριτικὴ ἔκδοση τοῦ καταλόγου τοῦ Νικηφόρου.

³³ Βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἁγίου Ὁρους. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδικῶν βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμος Α', ὁ.π., σσ. 150-151 (καὶ ἐντεῦθεν σὲ κάθε σχεδὸν μνεία καὶ χρῆση τοῦ συγκεκριμένου χειρογράφου ἀπὸ τὴν νεότερη ἔρευνα).

³⁴ Ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ τὴ σχετικὴ διατύπωση, εἰλημμένη ἀπὸ τὸν κώδικα Βατοπαιδίου 1427, σ. 662: *Μανουήλ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητῆς πρώτων Νικολάου Τζιρλῆ τοῦ Χίου καὶ ὕστερον Ἰακώβου τοῦ πρωτοψάλτου, καραμανλῆς, οὗτος ἀντεφέρτερο μεγάλως τῷ Γεωργίῳ Κρητί.*

³⁵ Βλ. σχετικὰ Χρ. Γ. Πατρινέλη, ὁ.π., σσ. 80-81 [= Christos Patrinelis, *ibid.*, p. 157].

³⁶ Βλ. πρόχειρα Γιάννη Πλεμμένου, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, ὁ.π., σσ. 215-217.

³⁷ Βιοεργογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Χρυσάνθο, ὅπως αὐτὰ παρατίθενται ἐνδεικτικὰ στὴν παράγραφο που ἀκολουθεῖ, ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐξῆς σχετικὴ βιβλιογραφία: Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὑμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι, ἐν Ἀθήναις [...]* 1890 [= Ἀθήνα 1977], σσ. 332-335. Τοῦ ἴδιου, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (1-1900 μ.Χ.)*, Ἀθήναι 1904 [= Κατερίνη 1990], σσ. 200-202. Maureen M. Morgan, "The 'Three Teachers' and their Place in the History of Greek Church Music", *Studies in Eastern Chant* 2 (1971), pp. 86-99. Καίτης Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ 1814», *Μουσικολογία* 1 (1985), σσ. 9-12, 16-20. John Plemmenos, "The active Listener: Greek Attitudes towards music listening in the Age of Enlightenment", *British Journal of Ethnomusicology* 6 (1997), pp. 51-63. Τοῦ ἴδιου, «Ὀὐμανισμὸς καὶ

Ὁ Χρῦσανθος, τὸ ἐπίθετο τοῦ ὁποίου ἦταν Καράμαλλης, γεννήθηκε μᾶλλον περὶ τὸ 1780 στὴν πόλη τῆς Μαδύτου, ὅπου καὶ σπούδασε τὰ πρῶτα γράμματα. Ἀργότερα, ἐγκαταστάθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἐμαθήτευσε στὴν πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, ἐνῶ παράλληλα σπούδασε καὶ τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη κοντὰ στὸν περίφημο δάσκαλο Πέτρο τὸν Βυζάντιο (+ 1808). Γενικά, ἔτυχε λιπαρᾶς παιδείας καὶ περιγράφεται ὡς «λόγιος καὶ εὐμαθέστατος», ἀλλὰ καὶ ὡς «ἐγκρατῆς τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς», χειριζόμενος παράλληλα καὶ «τὸν εὐρωπαϊκὸν πλαγίαυλον καὶ τὸ ἀραβοπερσικὸν νέι». Εἶναι σίγουρο ὅτι θὰ ἐμαθήτευσε καὶ στὴν Εὐρώπη (ἴσως στὴ Γαλλία), ἀφοῦ καὶ πάλι μαρτυρεῖται ὅτι «ὠμίλησε εὐρωπαϊοῖς μουσικοῖς διδασκάλοις». Μετὰ ταῦτα ἔδρασε στὸν χῶρο τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀσχολούμενος κυρίως μὲ τὴ θεωρία τῆς μουσικῆς, ἐνῶ παράλληλα μᾶς εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς γραφέας κάποιων μουσικῶν κωδίκων· ἀναδείχθηκε σὲ μιὰν ἡγετικὴ καὶ ἀνυπέβλητη γιὰ τὰ μουσικὰ πράγματα φυσιολογία, πού παραμένει ὡς σήμερα ἱστορικὴ καὶ θρυλική, ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς λεγόμενους τρεῖς δασκάλους πού καθιέρωσαν τὸ νέο σύστημα διδασκαλίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς κατὰ τὸ ἔτος 1814. Ὁ Χρῦσανθος ἐξεπὸνήσε καὶ τὰ βασικὰ θεωρητικὰ ἐγχειρίδια αὐτῆς τῆς νέας μεθόδου (τὸ λεγόμενο μικρὸ –πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἄ. Θάμυρι στὸ Παρίσι τὸ 1821– καὶ τὸ ἀντίστοιχο μεγάλο –πού τὸ ἐξέδωσε ὁ Π. Πελοπίδης στὴν Τεργέστη τὸ 1832), ἐνῶ δίδασκε κι αὐτὸς τὴ θεωρία τῆς τέχνης (μαζὶ μὲ τοὺς Γρηγόριο καὶ Χουρμούζιο, τοὺς ἄλλους δύο τῶν τριῶν διδασκάλων, πού δίδασκαν τὴν ἀντίστοιχη πρακτικὴ τῆς ψαλτικῆς) σὲ εἰδικὴ μουσικὴ σχολή (Γ΄ Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή) πού λειτούργησε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ 1815 ὡς τὸ 1821. Παράλληλα, ὁ Χρῦσανθος ἀνελίχθηκε σταδιακὰ καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα· τὸ 1815 μαρτυρεῖται ὡς διάκονος, ἐνῶ τὸ 1816 αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἀρχιμανδρίτης· τὸν Μάιο τοῦ 1820 ἐξελίσσεται σὲ μητροπολίτη Δυρραχίου, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1833 μετατίθεται στὴ μητρόπολη Σμύρνης καὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1837 καθίσταται μητροπολίτης Προύσης. Ὑπὸ τὴν τελευταία ιδιότητά του πεθαίνει στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1846.

Ὁ κατάλογος τοῦ Χρυσάνθου ἦταν μέχρι πρότινος γνωστὸς μόνον ἀπὸ τὴν ἔντυπη ἔκδοση τοῦ Θεωρητικοῦ του (Τεργέστη 1832)³⁸. πρόσφατα ὅμως (ὅπως ἐπισημάνθηκε παραπάνω) δημοσιοποιήθηκε καὶ ἄλλη ἐκδοχὴ του, ὅπως διασώθηκε

νεοελληνικὴ μουσικὴ: Ἡ περίπτωση τοῦ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων», *Μουσικὸς Λόγος* 4 (2002), σσ. 20-42. Τοῦ ἴδιου, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ.π.*, σσ. 165-194. Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων. *Τὸ ἀνέκδοτο αὐτόγραφο τοῦ 1816-Τὸ ἔντυπο τοῦ 1832*, κριτικὴ ἔκδοση ὑπὸ Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου, ὁ.π., σσ. 23-34. Χάρη Ἐανθοῦδάκη, «Τὸ Μέγα Θεωρητικὸν τοῦ Χρυσάνθου καὶ οἱ γαλλικὲς πηγὲς του», *Ὁ Ἐρασιστῆς* 26 (2007), σσ. 141-174. Ἀντωνίου Χατζοπούλου, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν πρὸς Μητροπολίτη Χρῦσανθο ἐκ Μαδύτων», *Μελουργία. Μελέτες Ἀνατολικῆς Μουσικῆς. Ἐπιστημονικὴ Περιοδικὴ Ἐκδοση*, ἔτος Α΄, τεύχος Α΄, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 131-138. *Great Theory of Music by Chrysanthos of Madytos, ibid.*, pp. 12-16.

³⁸ Πρβλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 6.

στὸν αὐτόγραφό του κώδικα ὑπ' ἀριθμὸν 18 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνας, γραμμένο τὸ ἔτος 1816, ἓνα κώδικα ποὺ συνιστᾶ καὶ τὴ μόνη πρὸς τὸ παρὸν γνωστὴ χειρόγραφη πηγὴ τοῦ συγκεκριμένου καταλόγου. Ἐκεῖ, πέρα ἀπὸ τὴν ἐκ μέρους τοῦ Χρυσάνθου σαφῆ δήλωση τῆς πηγῆς αὐτοῦ τοῦ καταλόγου [: «...ὁ δὲ κατάλογος οὗτος κατεστρώθη ὑπὸ Κυρίλλου ἐπισκόπου Τήνου...»³⁹ (γεγονὸς ποὺ – ὅπως προσημειώθηκε– εἶχε ἤδη δημοσιοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Χατζηγιακουμῆ⁴⁰)], καταγράφεται μιὰ πρωτόλεια μορφή του, ποὺ περιλαμβάνει (διατεταγμένα κατὰ ἀλφαβητικὴ σειρὰ, ποὺ καὶ πάλι δὲν τηρεῖται ἐδῶ ἀπόλυτα) 133 ὀνόματα διδασκάλων μελοποιῶν (19 ἐπιπλέον τοῦ ἀρχικοῦ καταλόγου τοῦ Κυρίλλου [ἄφοῦ στὸν κατάλογο τοῦ Χρυσάνθου παραλείπονται καὶ 4 ὀνόματα (: Γεράσιμος ἱερομόναχος Χαλκιοπούλου / Γαβριὴλ ὁ ἐξ Ἀγχιάλου / Νικόλαος Τραπεζούντιος, μαθητῆς Ἰωάννου πρωτοψάλτου / Χρυσάφης ὁ νέος) ποὺ ὑπάρχουν στὸν κατάλογο τοῦ Κυρίλλου]), ὑπομνηματισμένα μὲ 15 ὑποσημειώσεις τοῦ Χρυσάνθου, στὶς ὁποῖες ὁ ἴδιος σημειώνει εἰδικότερες λεπτομέρειες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο ἰσάριθμων (μνημονευόμενων στὸν κατάλογο) μουσικῶν φυσιογνωμιῶν⁴¹. Στὴν ἔντυπη ἐκδοχὴ του ὁ ἴδιος κατάλογος διευρύνεται περαιτέρω, μὲ τελικὴ μνεῖα 149 ὀνομάτων (34 ἐπιπλέον τοῦ ἀρχικοῦ καταλόγου τοῦ Κυρίλλου [ἄφοῦ καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴ τοῦ καταλόγου τοῦ Χρυσάνθου παραλείπονται ὁμοίως 3 ὀνόματα (: Γεράσιμος ἱερομόναχος Χαλκιοπούλου / Γαβριὴλ ὁ ἐξ Ἀγχιάλου / Νικόλαος Τραπεζούντιος, μαθητῆς Ἰωάννου πρωτοψάλτου) ποὺ ὑπάρχουν στὸν κατάλογο τοῦ Κυρίλλου]), ὑπομνηματισμένων καὶ ἐδῶ μὲ 35 ὑποσημειώσεις (ἀναφερόμενες, ὁμοίως, στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο ἰσάριθμων μουσικῶν φυσιογνωμιῶν ποὺ μνημονεύονται στὸν κατάλογο)⁴². Ἡ σχέση μεταξύ τῶν δύο ἐκδοχῶν (χειρόγραφης καὶ ἔντυπης) αὐτοῦ τοῦ ἐπεξεργασμένου ἀπὸ τὸν Χρυσάνθο καταλόγου δὲν εἶναι ὅσο προφανὴς θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ σὲ μιὰν πρώτη ἐκτίμηση· τρανότερη ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς διαπίστωσης ἀποτελεῖ, ἴσως, τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς προσθήκες τῆς ἔντυπης ἐκδοχῆς τοῦ καταλόγου εἶναι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τοῦ ἐν λόγῳ Θεωρητικοῦ, ὁ Χρυσάνθος δηλαδή, ποὺ περιγράφεται συγκεκριμένα ὡς ἐξῆς: «Χρυσάνθος Ἀρχιμανδρίτης καὶ Διδάσκαλος» (καὶ σὲ σχετικὴ ὑποσημείωση: «Οὗτος ἦν ἀπὸ τὴν Μάδυτον, πόλιν κειμένην παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον· καὶ εἶναι μέλος τῶν τριῶν Διδασκάλων, τῶν ἐφευρετῶν (sic) τὴν νέαν Μέθοδον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς· καὶ διωρίσθη γενικῶς, ἵνα παραδίδη

³⁹ Πρβλ. παραπάνω, ὑποσημ. 7.

⁴⁰ Πρβλ. παραπάνω, ὑποσημ. 5.

⁴¹ Οἱ σχετικὲς προσθήκες ἐπισημαίνονται –βέβαια– ἀναλυτικὰ, μὲ συγκριτικὴ διάθεση καὶ τὸν ἀρμόδιο σχολιασμό, στὴν ἐτοιμαζόμενη κριτικὴ ἐκδοση τοῦ καταλόγου τοῦ Χρυσάνθου.

⁴² Ἐπαναλαμβάνω ὅτι τόσο τὰ ἀκριβῆ περιεχόμενα αὐτῶν τῶν προσθηκῶν [τεχμαιρόμενα, πάντως, καὶ μέσω τῆς προμνημονευθείσας ἐκδοσης τοῦ Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου, Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μადύτων. Τὸ ἀνέκδοτο αὐτόγραφο τοῦ 1816-Τὸ ἔντυπο τοῦ 1832, σσ. 100-123] ὅσο καὶ τὰ ἀναλυτικὰ ἐπ' αὐτῶν σχόλια καταχωρίζονται στὴν ἐτοιμαζόμενη κριτικὴ ἐκδοση τοῦ καταλόγου τοῦ Χρυσάνθου.

τὸ Θεωρητικὸν μέρος αὐτῆς)»⁴³. Ἐπειδὴ γενικότερα ἢ σχέση τοῦ συγγραφέα Χρυσάνθου μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου του (ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ μαθητῆς του Παναγιώτης Γ. Πελοπίδης) ἀμφισβητεῖται ἤδη ζωηρὰ στὴν μέχρι τώρα ἔρευνα⁴⁴, θὰ ἦταν σαφῶς φρονιμότερο νὰ ἀναγνωρίσουμε ἐδῶ δύο διαφορετικὲς ἐπεξεργασίες τοῦ παρόντος καταλόγου: αὐτὴν τοῦ ἴδιου τοῦ Χρυσάνθου (πού, κατὰ δῆλωσή του, ἔγινε ἀπευθείας ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ Κυρίλλου), καταχωρισμένη στὸ μνημονευθὲν χειρόγραφο του, καὶ ἐκείνην τοῦ ἐκδότη τοῦ βιβλίου του καὶ μαθητῆ του Παναγιώτη Γ. Πελοπίδη (ἐπιχειρηθεῖσα, προφανῶς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀμέσως προηγούμενης ἐπεξεργασίας τοῦ Χρυσάνθου), ποὺ δημοσιοποιήθηκε τελικὰ στὸ ἔντυπο Θεωρητικὸ τοῦ 1832· ἡ πρώτη πρέπει νὰ ἔγχρονισθεῖ στὸ διάστημα τῶν ἐτῶν 1811 (ὅταν, ὅπως εὐλόγα εἰκάζεται⁴⁵, ὁ Χρυσάνθος ξεκίνησε τὴ συγγραφή τοῦ Θεωρητικοῦ του) καὶ 1816 (ὅπου χρονολογεῖται ἡ πρὸς τὸ παρὸν γνωστὴ ἀρχαιότερη χειρόγραφη καταγραφή τοῦ ἴδιου ἔργου), ἐνῶ ἡ δευτέρη –ὁμοίως– ἀνάμεσα στὴ δωδεκαετία 1820-1832, διάστημα ὅπου (μεμαρτυρημένα⁴⁶) διήρκησε ἡ τυπογραφικὴ ἐτοιμασία τοῦ συγκεκριμένου ἐντύπου ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Γ. Πελοπίδη. Μιὰ τρίτη, τέλος, ἐπεξεργασία τοῦ ἴδιου καταλόγου ἐπιχειρήθηκε μέσα στὴν ἀμέσως ἐπόμενη δεκαετία ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Φωκαέα (καὶ τοὺς συνεχιστὲς τοῦ ἐκδοτικοῦ ἔργου του) καὶ καταχωρίσθηκε τὸ πρῶτον σὲ σχετικὸ θεωρητικὸ σύγγραμμα ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ ἔτος 1842⁴⁷· συνεχίστηκε κι ἐδῶ ἡ παραπάνω τακτικὴ, τῆς προσθήκης δηλαδὴ στὸν

⁴³ Βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου, διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, ὁ.π., σ. XLII, ὑποσημ. β΄*.

⁴⁴ Βλ. σχετικά Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ “Μεγάλου Θεωρητικοῦ” τοῦ Χρυσάνθου», ὁ.π., σσ. 314-315.

⁴⁵ Βλ. αὐτόθι, σσ. 320-321, ὑποσημ. 13.

⁴⁶ Πρβλ. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου, διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, ὁ.π., σ. ι΄, ὅπου στὸν πρόλογο τοῦ ἐκδότη (ποὺ ὑπογράφεται στὶς 6 Ἀπριλίου 1832) σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Τὸ Σύγγραμμα τοῦτο ἔλαβα πρὸ ἐτῶν δώδεκα μαθητεύων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὸν ῥηθέντα Ἐλλόγιμον Συγγραφέα του, καὶ σεβασμίον μου Καθηγητὴν. Ποθῶν δὲ ἔκτοτε τὴν διάδοσίν του εἰς τὸ Κοινόν, ἢ ἀπ’ αὐτὸν τὸν ἴδιον, ἢ ἀπ’ ἄλλων τινά, καὶ ἀποτυχῶν ταύτης τῆς ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐφέσεώς μου, μόλις τελευταῖον ἐγὼ εἰς τὸν τρέχοντα ἐνιαυτὸν ἐδυνήθην νὰ ἐκτελέσω τοῦτο τὸ κοινωφελὲς ἔργον, δι’ ἰδίας ὄχι μικρᾶς χρηματικῆς δαπάνης, καὶ ὄχι ὀλίγου κόπου...».*

⁴⁷ Βλ. *Κρηπὶς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, συνταχθεῖσα πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδάζοντων αὐτὴν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον παρὰ τῶν τριῶν ἐνδόξων μουσικοδιδασκάλων, κυρίου Χρυσάνθου μητροπολίτου Προύσης, κυρίου Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ κυρίου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, ἐκδεδομένη πρότερον μὲν διηγηματικῶς παρὰ Παναγιώτου Πελοπίδου, νῦν δὲ αὖθις εἰς τύπον ἐκδοθεῖσα κατ’ ἐρωταποκρίσιν, μετὰ προσθήκης πολλῶν ἐτέρων ἀναγκαιούντων τὰ μάλιστα εἰς φιλολογικὴν γνῶσιν, παρὰ Θεόδωρου παπᾶ-Παρόσχου Φωκαέως, ἐπιστασία τοῦ ἰδίου καὶ ἀναλώμασιν αὐτοῦ τε καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τοῦ Γένους ἡμῶν πατριαρχικῆς τυπογραφίας, 1842, σσ. 32-41 (τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ βιβλίου). Τὸ ἴδιο ἔργο ἀνατυπώθηκε ἔκτοτε ἐπανειλημμένα [γιά τις ὑπάρχουσες ἀνατυπώσεις βλ. σχετικά Γεωργίου Ἰ. Χατζηθεοδώρου, *Βιβλιογραφία τῆς βυζαντινῆς**

κατάλογο επιπλέον ονομάτων νεότερων ἢ καὶ σύγχρονων τῶν ἐν λόγῳ ἐκδόσεων μελοποιῶν (ὑπομνηματισμένων, ὁμοίως, μὲ σχετικές ὑποσημειώσεις)⁴⁸, ονομάτων ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα διακρίνεται ἀκόμη καὶ ἐκεῖνο τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοδώρου Φωκαέως⁴⁹.

Ἡ παρούσα, τουλάχιστον τριπλῆ (ἀπὸ τοὺς Χρυσάνθο, Πελοπίδη, Φωκαέα καὶ τοὺς μετ' αὐτόν), ἐπεξεργασία τοῦ πρωτογενοῦς καταλόγου τοῦ Κυρίλλου παρουσιάζει κάποια σαφῶς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα: σὲ ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, τὸ μέλημα τῶν συντακτῶν (καὶ κυρίως τοῦ Πελοπίδη) φαίνεται νὰ εἶναι ἡ προσθήκη στὸν κατάλογο επιπλέον ονομάτων βυζαντινῶν ποιητῶν καὶ ὑμνογράφων⁵⁰, ἐνῶ οἱ νεότεροι (ἢ καὶ

ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, περίοδος Α' (1820-1899), Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 219-220 (ἀρ. 231), 227 (ἀρ. 243), 229 (ἀρ. 248), 233 (ἀρ. 254), 246-247 (ἀρ. 285)], ἔως καὶ πρόσφατα (Ἀθήνα 2005).

⁴⁸ Γιὰ παράδειγμα, στὴν παραπάνω ἔκδοση τοῦ 1842 προστίθενται (σὲ σχέση μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1832 τελευταία ἐντυπὴ ἔκδοχὴ τοῦ καταλόγου) καὶ τὰ ἀκόλουθα 10 ἐπιπλέον ὀνόματα: Ἀπόστολος Κροστάλας (sic) Χῖος / Ἀντώνιος λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας / Ζαφείριος Ἀποστόλου Ζαφειρόπουλος / Θεόδωρος Φωκαεύς / Ἰωάννης ὁ νῦν λαμπαδάριος / Κωνσταντῖνος ὁ νῦν πρωτοψάλτης / Ὁγουρλοῦς Γεωργίου Καισαρεύς / Πέτρος Ἐφέσιος / Πέτρος Συμεὼν ὁ νέος Βυζάντιος / Στέφανος Μιχαήλ Α' δομῆστικός τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

⁴⁹ Ὅπως προσημειώθηκε, τὸ ὄνομά του (συνοδευμένο ἀπὸ σχετικὴ ὑποσημείωση) προστίθεται ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ 1842 (σ. 35, ὑποσημ. α'): εἶναι δὲ ἀξισημείωτο ὅτι στὴν κατὰ τὸ ἔτος 1868 τρίτη ἔκδοση τοῦ ἴδιου θεωρητικοῦ συγγράμματος τοῦ Φωκαέως, τὴν «παρὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Μηνᾶ Δομενίκου», τὴν παραπάνω σχετικὴ ὑποσημείωση ἐπεξεργάζεται περαιτέρω (ὅπως ρητῶς διευκρινίζεται στὸν οἰκείῳ τόπο [σ. 123, ὑποσημ. 2] τοῦ ἐντύπου) ὁ γνωστὸς Θ. Ἀριστοκλῆς [: «Οὗτος ἦν Ἐφέσιος ἐκ Φωκίας τῆς Ἰωνίας· ἐδιδάχθη τὴν Μουσικὴν εἰς τὰ 1816 παρὰ τῶν τριῶν Διδασκάλων τῆς νέας μεθόδου συνεχροστάται μετὰ τοῦ διδασκάλου Κυρίου Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος εἰς τὴν ἱερὰν Ἐκκλησίαν τῶν Ταταούλων. Εἶτα δὲ συνεστήθη ψάλτης εἰς δεξιὸν χορὸν τῆς ἐν Γαλατᾷ Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου, χρόνους ἰκανοὺς, ἐξέδωκεν εἰς τύπον ὅλα σχεδὸν τὰ νεώτερα βιβλία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Ἐγύμνασε δὲ μαθητὰς ὑπὲρ τοὺς πεντακοσίους· ἐμελοποίησε διάφορα Ἐκκλησιαστικὰ μέλη· διώρθωσε κατὰ γραμμὴν τὸ καλοφωνικὸν Εἰρμολόγιον· πρῶτος ὁ ῥηθεὶς ἐτόνισε τὴν Εὐτέρπην καλουμένην βίβλον, ὁμιλήσας εἰς ταύτην τὴν Κρηπίδα (ἐκδιδόμενην ἤδη τὸ τρίτον μετὰ τὸν θάνατόν του), καὶ τινα περὶ ὀρθογραφίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς καὶ ἕτερα ἄλλα. Ἴδε περὶ τούτου ἐκτενέστερον εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Β' Τόμου τῆς Ἀνθολογίας του (ἐκδ. Δ') καὶ τοῦ Α' (ἐκδ. Ε')»]. Στὴν ἴδια τρίτη ἔκδοση τῆς Κρηπίδας ὁ ἐν λόγῳ Θ. Ἀριστοκλῆς ὑπομνηματίζει μεμαρτυρημένα καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Ἰωάννου πρωτοψάλτου τοῦ Νεοχωρίτου (σ. 124, ὑποσημ. 5) καὶ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου (σ. 125, ὑποσημ. 4)· ὡς ἐκ τούτου, παρόμοιες (ἀδήλως πεπονημένες) ἐπεξεργασίες (ἀφορῶσες προσθήκες νεότερων σχετικῶν εἰδήσεων) ποὺ ἐπισημαίνονται ἐδῶ καὶ στὶς ὑπόλοιπες (ἤδη ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1842 ὑφιστάμενες) σχετικὲς ὑποσημειώσεις δὲν θὰ ἦταν ἴσως ἄστοχο νὰ ἀποδοθοῦν ὁμοίως στὸν ἐξονομασθέντα μελετητὴ [περαιτέρω λεπτομέρειες καὶ ἀναλυτικότερα σχόλια καταχωρίζονται στὴν ἐτοιμαζόμενη κριτικὴ ἔκδοση τοῦ καταλόγου τοῦ Χρυσάνθου].

⁵⁰ Γιὰ παράδειγμα, ἔναντι 2 ποιητῶν ποὺ περιλαμβάνουν οἱ κατάλογοι Κυρίλλου καὶ Νικηφόρου [: Ἰωάννης ὁ ὅσιος καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς ὁ ὅσιος καὶ πατὴρ ἡμῶν], ὁ ἀντίστοιχος τοῦ Χρυσάνθου ἀπαριθμεῖ 4 [: Ἰωάννης ὁ ὅσιος καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ Δαμασκηνὸς / Κοσμᾶς ὁ ὅσιος καὶ πατὴρ ἡμῶν / Λέων ὁ Σοφὸς καὶ Αὐτοκράτωρ / Ῥωμανὸς ὁ μελωδός, ὁ ἐφευρετὴς τῶν κοντακίων καὶ συγγραψὴς ἀπὸ αὐτὰ ὑπὲρ τὰ χίλια], ἐνῶ ὁ τοῦ Πελοπίδη 13 [: Ἀνδρέας ὁ ἅγιος ποιμὴν τῆς Κρήτης / Ἀνδρέας Ἱεροσολυμίτης / Ἐφραίμ Καρίας / Θεόδωρος Στουδίτης / Θεόφιλος ὁ Αὐτοκράτωρ / Ἰωάννης ὁ ὅσιος καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ Δαμασκηνός /

σύγχρονοί τους) μελοποιοί που προστίθενται είναι ουσιαστικά ελάχιστοι (μάλιστα, κάποιοι διδάσκαλοι μελοποιοί μνημονεύονται δύο φορές, υπό διαφορετική σε κάθε αναγραφή προσωνομία⁵¹). αυτήν την «άδυναμία», πάντως, αντισταθμίζει ή προσθήκη των επίσημανθεισών ύποσημειώσεων, όπου οι παραπάνω συντάκτες καταγράφουν περαιτέρω λεπτομέρειες για τον βίο και το έργο όρισμένων των αναγραφόμενων μελοποιών, παραδίδοντας μάλιστα (κυρίως στις περιπτώσεις των χρονικά έγγύτερων ή συγχρόνων τους διδασκάλων) και πολύ ενδιαφέρουσες ιστορικές (ή και γενικότερα ανεκδοτολογικές) λεπτομέρειες, που μέχρι σήμερα παραμένουν βασική πηγή για την ιστοριογραφία της Ψαλτικής Τέχνης.

Υφίσταται λοιπόν μια έξαπλη τουλάχιστον διεργασία γύρω από τη συγκεκριμένη πηγή, τον αλφαβητικό κατάλογο των διδασκάλων μελοποιών δηλαδή: την πρώτη σύλληψη και καταγραφή της από τον Κύριλλο, λίγο πριν τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, εμπλουτίζει (μετά παρέλευση μισού αιώνα και πλέον) ο Νικηφόρος, κινούμενος στην ίδια λογική του αρχικού εμπνευστή, ενώ κάποιος άδηλος (μαθητής του;) προσθέτει κι επιπλέον (ιστορικές, μουσικολογικές και ανεκδοτολογικές) πληροφορίες: λίγα μόλις χρόνια μετά την τελευταία επεξεργασία, όμως, ο Χρυσάνθος, συνεχίζοντας μεν την ίδια ιδέα του εμπλουτισμού, διευρύνοντας δε ευφάνταστα (και με τρόπο οίονει ακαδημαϊκό) την προοπτική του υπομνηματισμού του καταλόγου, δίνει πρώτος (και τον ακολουθούν, βεβαίως, κατά πόδας τόσο ο μαθητής του και εκδότης του έργου του Παναγιώτης Πελοπίδης όσο και ο Θεόδωρος Φωκαεύς και οι επίγονοί του) το στίγμα της χρήσης αυτής της συγκεντρωτικής μνείας ονομάτων ως γενικότερου πεδίου έρευνας της ιστορίας της Βυζαντινής Μουσικής, ως καμβά για τη συγγραφή μιās νέας ιστορίας της Ψαλτικής Τέχνης. Αυτήν την πρωτόλεια ιδέα και απόπειρα του Χρυσάνθου συνεχίζει και επικαιροποιεί και η παρούσα έρευνα...

Β'. Στάδια της έρευνας

Τέσσερα είναι, πρωτογενώς, τὰ επιμέρους στάδια της παρούσας έρευνας: τὰ επίσημαίνω έδω έπιγραμματα, προκειμένου να φανούν (έμμέσως πλὴν σαφώς) και οι ευρύτερες προοπτικές του όλου έγχειρήματος:

Κασσιανή μοναχή / Κοσμάς ο όσιος και πατήρ ήμών / Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος / Λέων ο Σοφός και Αυτοκράτωρ / Ρωμανός ο μελωδός, ο έφευρών πρώτος Κοντάκια και συγγραφίμας από αυτά υπέρ τὰ χίλια / Σέργιος / Στέφανος Άγιοπολίτης].

⁵¹ Σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι στις σχετικές (γνωστές ήδη από τις έκδοχές του Κυρίλλου και του Νικηφόρου) άπαντώσες στον κατάλογο «διττογραφίες» [: Γαβριήλ εκ της μονής των Ξανθοπούλων και Γαβριήλ ιερομόναχος και φιλόσοφος / Μάρκος ο ευγενικός και Μάρκος Κορίνθου] στην παρούσα έκδοχή του Χρυσάνθου προστίθενται και οι ακόλουθες: *Ανανεώτης και Μιχαήλ Ανανεώτης / Ήθικός και Νικηφόρος ιερομόναχος ο Ήθικός / Πανάρετος και Γεώργιος Παναρέτου / Πατζιάδας ο Πρασηνός και Πρασηνός (οι δύο τελευταίες άπαντούν μόνον στην έκδοχή του Πελοπίδη).*

• Πρῶτον· ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου τοῦ ἐν λόγῳ καταλόγου.

Εἶναι προφανές ὅτι αὐτὴ ἡ κριτικὴ ἔκδοση ἐπιχειρεῖται (βάσει τόσο τῆς ἐντοπισθείσας σχετικῆς χειρόγραφης παράδοσης ὅσο καὶ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐκδόσεων τοῦ κειμένου) σὲ τέσσερα ἐπίπεδα: αὐτοτελῶς, ἀρχικά, γιὰ κάθε ἐκδοχὴ τοῦ καταλόγου (Κυρίλλου-Νικηφόρου-Χρυσάνθου) καὶ συγκεντρωτικά, ἐν κατακλείδι, μὲ συνεκτίμηση τῶν δεδομένων καὶ τῶν τριῶν παραπάνω ἐκδοχῶν. Στόχος εἶναι βέβαια νὰ καταρτισθεῖ ἓνα κριτικὰ ἐπεξεργασμένο ἐνιαῖο κείμενο γιὰ τὸν συγκεκριμένο ἀλφαβητικὸ κατάλογο τῶν διδασκάλων μελοποιῶν, πὺ θὰ ἀποτελεῖ ἐφεξῆς τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς στὴ συγκεκριμένη πηγή.

• Δεύτερον· ὁ σχολιασμός (καὶ ὁ εὐρύτερος ἱστορικο-φιλολογικὸς καὶ μουσικολογικὸς ὑπομνηματισμός) ὄλων τῶν ὀνομάτων τῶν διδασκάλων μελοποιῶν πὺ μνημονεύονται στὸν συγκεκριμένο κατάλογο.

Πρόκειται βέβαια γιὰ ἐγχείρημα δυσχερὲς καὶ ἐπίπονο· ἀπαιτεῖ, προφανῶς, ὄχι μόνον βιβλιογραφικὴ ἀλλὰ κυρίως πρωτογενῆ ἔρευνα στὶς μουσικὲς πηγές, προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ σαφὴς ταυτότητα (μαζὶ καὶ οἱ βιο-εργογραφικὲς λεπτομέρειες) τῆς μουσικῆς φυσιογνωμίας πὺ κρύπτεται πίσω ἀπὸ κάθε ἀναγραφόμενο στὸν κατάλογο ὄνομα⁵².

⁵² Ἐχῶ ἤδη ξεκινήσει τὸ ἐγχείρημα αὐτοῦ τοῦ σχολιασμοῦ, μὲ ἀφορμὴ τὴ σύνταξη μιᾶς σειρᾶς προσωπογραφικῶν μουσικολογικῶν λημμάτων, τόσο γιὰ τὴ ρωσικὴ ἐγκυκλοπαιδεῖα ПРАВОСЛАВНАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀντίστοιχη ἑλληνικὴ Μεγάλῃ Ὀρθόδοξῃ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα· μέχρι τώρα ἔχουν δημοσιευθεῖ: στὴ μὲν ПРАВОСЛАВНАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ 27 λήμματα [: “ДАΜΑΣΚΪН АΓΡΑΦΟΡЕНДИНИՕТ”, 13 (2006), p. 697 / “ДАΜΑΣΚΪН ПАНТОКΡΑΤΟРСΚИЙ”, 13 (2006), p. 698 / “ДАΜΑΣΚΪН ФЕССΑΛΪΕЦ”, 13 (2006), p. 699 / “ДАНИЙЛ ПРОТОПСΑΛТ”, 14 (2006), pp. 83-84 / “ΔΙΜΪΤΡΙЙ ΔΟΚΙΆН”, 15 (2007), pp. 113-114 / “ΔΙΜΪΤΡΙЙ ΜΑΡΪΚΑΣ ΪΔΡСΚИЙ”, 15 (2007), p. 148 / “ΔΙΜΪΤΡΙЙ ΜΙΤΙΛΪНСΚИЙ”, 15 (2007), pp. 148-149 / “ΔΙΜΪΤΡΙЙ РЕΔΕΪСТСКИЙ”, 15 (2007), pp. 152-153 / “ΔΙΟΝΪСИЙ ΦΟΤΙΝՕС”, 15 (2007), pp. 355-356 / “ΕΒНУХ ФИЛАНТРОПΪНСΚИЙ”, 17 (2008), pp. 184-185 / “ЕВТΪХИЙ УГУРЛУС”, 17 (2008), pp. 351-352 / “ЕЛЕВФΕΡΙЙ ΡИТОР АΜΑΣИЙСΚИЙ”, 18 (2008), pp. 279-280 / “ΕΜΜΑΝУΪЛ ГРИΜΆΝΙС”, 18 (2008), p. 451 / “ЗАФИРՕПУЛОС ЗАФИРИОС”, 19 (2008), pp. 669-670 / “ЗАХΆРИЯ ХΑΝЕНДΕЃС”, 19 (2008), pp. 703-704 / “ΪΆΚΟV ΠΡΟΤΟПСΑΛТ”, 20 (2009), p. 504 / “ΪГНΆΤИЙ ТΆСΟССΚИЙ”, 21 (2009), p. 152 / “ΪΟΑΚΙΜ (Ϊοανν) Харсианиг”, 23 (2010), pp. 154-155 / “ΪΟΑΚΙΜ САЛАБΆСИС [Алабасис, РодосскиЙ (ЛиндосскиЙ)], митр. ВизийскиЙ”, 23 (2010), pp. 188-189 / “ΪΟΆНН ΚΛΑΔΆ”, 24 (2010), pp. 344-349 / “ΪΟΆНН ЛΆСΚΑΡЬ [Πιγονит, Сирпаган, Καломисиα]”, 24 (2010), pp. 401-404 / “ΪΟΆНН РЕΔΕΪСТСΚИЙ”, 24 (2010), p. 585 / “ΪΟΆНН ΤΡΑΠΕΖУНДСΚИЙ”, 24 (2010), pp. 620-623 / “ΪΟΑΣΆФ ВΑΤΟΠЕΔСΚИЙ [ΠαροςскиЙ]”, 25 (2010), p. 220 / “ΪΟΑΣΆФ ΔΙΟΝΙСИΆТ”, 25 (2010), pp. 220-222 / “ΪΟΑΣΆФ НОВЫЙ КУКУЗЕЉ”, 25 (2010), p. 222 / “ΪΟСΙΦ [Ϊοανн Πлуσιαдин], еп. МефонскиЙ”, 25 (2010), pp. 610-614]· στὴ δὲ Μεγάλῃ Ὀρθόδοξῃ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα 31 λήμματα [: «Ἀβασιῶτης Νικόλαος», 1 (2010), σσ. 7-8 / «Ἀγαθοκλῆς Παναγιώτης», 1 (2010), σσ. 62-63 / «Ἀγαλλιανὸς Μανουήλ», 1 (2010), σσ. 69-70 / «Ἀγάπιος Παλιέρμος ὁ Χίος», 1 (2010), σσ. 87-88 / «Ἀγγελοσ Γρηγορίου», 1 (2010), σσ. 106-108 / «Ἀθανάσιος Μαργουίνος, ὁ ἀπὸ Τορνόβου καὶ Ἀνδριανουπόλεως Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (ὁ Ε΄)», 1 (2010), σσ. 297-299 / «Ἀθανάσιος ὁ Κωνσταντινοπολίτης, ἱερομόναχος τῆς μονῆς Μαγγάνων», 1 (2010), σ. 317 / «Ἀθανάσιος ἱερομόναχος Καπετάνος Θεσσαλὸς καὶ Ἰβηρίτης», 1 (2010), σσ. 317-318 / «Ἀθανάσιος ἱερομόναχος Δημητριάδης», 1 (2010), σ. 318 / «Ἀθανάσιος Πελοποννήσιος, δομέστικος τῆς Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», 1 (2010), σσ. 318-319 / «Ἀθανάσιος Ραιδεστηνός», 1 (2010), σσ. 319-320 / «Ἀκάκιος Χαλ-

• Τρίτον· ἡ συλλογή, ταξινόμηση, ἀποτίμηση καὶ δημοσιοποίηση τοῦ συνόλου τοῦ συνθετικοῦ ἔργου τῶν μνημονευομένων στὸν κατάλογο διδασκάλων μελοποιῶν.

Ὁ κατάλογος ἀναφέρεται, ἐξορισμοῦ, σὲ μελοποιούς ἄρα, ἢ γνώση ἀπλῶς καὶ μόνον τῶν ὀνομάτων τους (ἔστω καὶ ἡ ἐξιχνίαση τῶν λεπτομερειῶν τῆς βιοεργογραφίας τους) ἀποτελεῖ ἓνα καθαρὰ ἐπιφανειακὸ ἐπίπεδο προσέγγισής του. Ἡ οὐσιαστικότερη προοπτικὴ αὐτοῦ τοῦ καταλόγου εἶναι σαφῶς ἡ (μέσω τῆς στέρεως ἱστορικῆς γνώσης, ἐπιτυγχανομένης διὰ τῆς μνείας τῶν ὀνομάτων) μετάβαση στὴν οὐσία τῆς τέχνης· αὐτὴ, δὲν εἶναι βέβαια ἄλλη ἀπὸ καθεαυτὴν τὴ μουσικὴ δημιουργία, ὅπως διαμορφώθηκε διαχρονικὰ ἀπὸ τοὺς μνημονευόμενους μελοποιούς. Ἐδῶ ἐντοπίζεται, κατὰ τὴν ἀποψή μου, τὸ οὐσιαστικότερο στάδιο αὐτῆς τῆς ἔρευνας, κατὰ τὸ ὅποιο ὁ ἐξεταζόμενος κατάλογος εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβεῖ τὴν ἀποκλειστικὰ ἱστορικὴ διάστασή του, ἐκλαμβάνοντας μιὰν ἀντίστοιχη μουσικολογικὴ ἢ συγκέντρωση καὶ ἐπεξεργασία ὅλου αὐτοῦ τοῦ ὕλικου (ποὺ βέβαια ἀπαιτεῖ μακροχρόνια, συστηματικὴ καὶ μεθοδική, ἐργασία· ἐργασία –νὰ προστεθεῖ– ἀναγκαία ὀμαδική) θὰ ἐπιτρέψει ὄχι ἀπλῶς τὴ διαχρονικὴ σπουδὴ τῆς ἐξέλιξης τῆς μουσικῆς δημιουργίας, σὲ ἐπίπεδο ἱστορικὸ καὶ συστηματικὸ καὶ δομικὸ καὶ συγκριτικὸ, ἀλλὰ θὰ ἀποτελεῖ καὶ ἓνα εὐκρινὲς κάτοπτρο, ὅπου θὰ ἀντανακλαῖται αὐτόχρονα ἢ γενικότερη αἰσθητικὴ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς⁵³.

κεόπουλος», 2 (2010), σσ. 45-48 / «Γεώργιος-Εὐτύχιος Οὐγουρλοῦς», 5 (2012), σσ. 172-173 / «Γεώργιος Ραιδεστηνὸς ὁ Β΄, πρωτοψάλτης τῆς ΜΧΕ», 5 (2012), σσ. 177-179 / «Γεωργίου Νικόλαος, πρωτοψάλτης Σμύρνης», 5 (2012), σσ. 194-195 / «Γλαβᾶς Φίλιππος», 5 (2012), σ. 250 / «Γλᾶρος Ἀνδρέας ἱερεὺς ὁ Χῖος», 5 (2012), σσ. 251-252 / «Γρηγόριος ἱερομόναχος ὁ Λέσβιος», 5 (2012), σ. 438 / «Γρηγόριος ἱερομόναχος ὁ Χῖος», 5 (2012), σ. 440 / «Γρηγόριος ἱεροδιάκονος ὁ ἐκ Φουρνᾶ», 5 (2012), σ. 448 / «Δαμασκηνὸς μοναχὸς ὁ Ἀγραφορεσινδιώτης», 5 (2012), σσ. 504-505 / «Δανιὴλ Ραιδεστηνὸς», 6 (2012), σ. 17 / «Δανιηλίδης Νικόλαος, λαμπαδάριος τῆς ΜΧΕ», 6 (2012), σ. 18 / «Δαφανάνας Σπυρίδων, ἀρχιδιάκονος», 6 (2012), σσ. 27-28 / «Δημήτριος Ἀλ Μούρ», 6 (2012), σσ. 101-102 / «Δημήτριος Δοκειανός», 6 (2012), σσ. 103-104 / «Δημήτριος Μυτιληναῖος [Λέσβιος], ὁ ἐκ Πλωμαρίου», 6 (2012), σσ. 110-112 / «Διονύσιος ἱερομόναχος ἐκ Σάμου», 6 (2012), σ. 256 / «Διονύσιος Φωτεινός», 6 (2012), σ. 268 / «Δοσίθεος μοναχὸς Ραιδεστηνός», 6 (2012), σ. 325 / «Εἰρήνη, θυγατέρα Θεοδώρου Ἀγιοπετρίτου», 6 (2012), σ. 467].

⁵³ Πρωτογενῆ ἐφαρμογὴ μιᾶς παρόμοιας μουσικολογικῆς ἀποτίμησης ἔχω ἤδη ἐφαρμόσει, γιὰ μεμονωμένες περιπτώσεις, στὰ ἀκόλουθα (κατὰ τὴ χρονικὴ ἀκολουθία σύνταξής τους μνημονευόμενα) μελετήματά μου: «Συγχύσεις ὁμώνυμων Ἀγιορειτῶν μουσικῶν: Ἡ περίπτωση τῶν Δαμασκηνῶν», δημοσιευμένο στὸ βιβλίό μου *Βυζαντινομουσικολογικά*, Ἀθήνα 2010, σσ. 589-621 [μὴ (συνοπτικότερη) ἐκδοχὴ τοῦ ἴδιου κειμένου δημοσιεύθηκε καὶ στὰ ρωσσικά: «СЛУЧАИ СМЕШЕНИЯ ОДНОИМЕННЫХ СВЯТОГОРСКИХ ПСАЛТОВ (НА ПРИМЕРЕ ИМЕНИДАМАСКИН)», «РОССИЯ-АФОН: ТЫСЯЧЕЛЕТИЕ ДУХОВНОГО ЕДИНСТВА», ΜΟΣΚΒΑ, 14 ΟΚΤΩΒΡΙΑ 2006, ΜΟΣΚΒΑ 2008, pp. 399-404] / «Ψαλτικὲς “οἰκογένειες”. Α΄: Οἱ Ραιδεστηνοί», *Proceedings of the First International Conference of the American Society of Byzantine Music and Hymnography*, Paeania 2009, σσ. 157-209 (προσιτὸ στὴν ἀκόλουθη διαδικτυακὴ διεύθυνση: <http://www.asbmh.pitt.edu/page12/Haldaiakis.pdf> [= *Βυζαντινομουσικολογικά*, ὅ.π., σσ. 533-587]) / «The story of a composition or ‘Adventures’ of written melodies, during Byzantine and post-Byzantine era», ἀνακοίνωση κατὰ τὸ συνέδριο *Tradition and Innovation in Late-and Postbyzantine*

- Τέταρτον· ὁ ἐμπλουτισμὸς τοῦ καταλόγου καὶ μὲ νέα ὀνόματα διδασκάλων μελοποιῶν, ὅπως αὐτὰ προκύπτουν ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς σύγχρονης μουσικολογικῆς ἔρευνας.

Ἡ συναγωγή ὀνομάτων στὸν ἐξεταζόμενον κατάλογο (σὲ ὅλες τὶς ἐκδοχὲς του) εἶναι πλέον σήμερα καθαρὰ ἐνδεικτικὴ· τὰ δεδομένα τῆς σύγχρονης μουσικολογικῆς ἔρευνας εἶναι πιὰ ἐφικτὸ νὰ διευρύνουν κατὰ πολὺ τὸ συγκεκριμένο, ὀνοματικὸ καὶ ἀλφαβητικὸ, κατάλογο, μὲ τὴν προσθήκη ἱκανῶν ἐπιπλέον ὀνομάτων διδασκάλων μελοποιῶν, ποὺ ἀκμάζουν ἀπὸ τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἐπωνυμίας στὴν τέχνη (τέλη τοῦ 13^{ου} αἰῶνα) ὡς καὶ σήμερ⁵⁴. μάλιστα, ἂν τὸ χρονικὸ ὄριο δράσης τῶν μνημονευόμενων διδασκάλων μελοποιῶν ὀρισθεῖ πράγματι ὡς τὶς μέρες μας, ὁ ἀριθμὸς ὅσων διδασκάλων μελοποιῶν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ μνημονευθοῦν θὰ αὐξάνοταν κατὰ γεωμετρικὴ πρόοδο⁵⁵. Αὐτόνοητο εἶναι βέβαια ὅτι ὁ ἐν λόγω ἐμπλουτισμὸς τοῦ καταλόγου δὲν θὰ παραμείνει στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπλῆς ὀνοματικῆς μνείας, ἀλλὰ (κατὰ τὰ σχολιασθέντα παραπάνω) θὰ περιλαμβάνει τόσο εὐρύτερο ἱστορικο-φιλολογικὸ σχολιασμὸ καὶ μουσικολογικὸ ὑπομνηματισμὸ, ὅσο καὶ συλλογὴ, ταξινομήση,

---

Chant. Brediusstichting, Hernen Castle, The Netherlands, 30 Oct.-3 Nov. 2008· ὑπὸ δημοσίευσή στὰ Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου / “Yet another contributor to the exegesis” issue: Georgios-Eutychios Ugurlus”, *ΓΙΜΝΟΛΟΓΙΑ/Hymnology* 6 (2011), pp. 76-108 [ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἴδιου κειμένου (ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἐνας ἀκόμη συνεισφέρων στὸ θέμα τῆς ἐξήγησης: Γεώργιος-Εὐτύχιος Οὐγουρλοῦς» καταχωρίστηκε στὸ βιβλίον μου *Βυζαντινομουσικολογικά*, ὁ.π., σσ. 719-783] / «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης: Ζαφείριος Ζαφειρόπουλος ὁ Συμυρναῖος», *Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο τῆς Νεοελληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης. Πρακτικά*, Ἀθήνα 2009, σσ. 681-718 [= *Βυζαντινομουσικολογικά*, ὁ.π., σσ. 677-718] / “The ‘woman figure’ in Byzantine Melopoeia”, *Psaltike. Neue Studien zur Byzantinischen Musik: Festschrift für Gerda Wolfram*, Herausgegeben von Nina-Maria Wanek, Wien 2011, pp. 65-100 [ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἴδιου κειμένου (ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἡ “γυναικεῖα αἰσθητικὴ” στὴ βυζαντινὴ μελοποιία») καταχωρίστηκε στὸ βιβλίον μου *Βυζαντινομουσικολογικά*, ὁ.π., σσ. 279-317].

⁵⁴ Καθοριστικὰ –βέβαια– βοηθοῦν πρὸς τοῦτο οἱ σχετικοὶ εὐρητηριακοὶ πίνακες τῶν ἤδη ἐκδοθέντων καταλόγων ἀμιγῶς μουσικῶν χειρογράφων [μὴ ἀναλυτικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ὁποίων βλ. πρόχειρα στὶς σσ. 1037-1042, 1001-1002 τοῦ προμνημονευθέντος βιβλίου μου *Βυζαντινομουσικολογικά*].

⁵⁵ Ἀνάλογες μνεῖες νεότερων ἢ καὶ σύγχρονων διδασκάλων ἔχουν κατὰ καιροὺς ἐπιχειρηθεῖ (σποράδην) στὰ ἀκόλουθα βιβλία: Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ’ ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὑμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι*, ὁ.π. Τοῦ ἴδιου, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ’ ἡμᾶς (1-1900 μ.Χ.)*, ὁ.π. Τοῦ ἴδιου, *Λεξικὸν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1995. Παναγ. Σ. Ἀντωνέλλη, *Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ. Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις καὶ ἐξέλιξις αὐτῆς κατὰ τοὺς καθ’ ἡμᾶς χρόνους, μετὰ πίνακος τῶν κυριωτέρων Ὀρθοδόξων Ναῶν Ἑλλάδος καὶ Ἐξωτερικοῦ, ὡς καὶ τῶν συγχρόνων Ἱεροψαλτῶν καὶ Μουσικολόγων*, Ἀθήνα 1956. Φιλίππου Ἀθ. Οἰκονόμου, *Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ καὶ Ψαλμωδία -Ἱστορικομουσικολογικὴ Μελέτη*, τόμος Α', Αἴγιο 1992. Τοῦ ἴδιου, *Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ καὶ Ψαλμωδία -Ἱστορικομουσικολογικὴ Μελέτη*, τόμος Β', Αἴγιο 1994. Τοῦ ἴδιου, *Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ καὶ Ψαλμωδία -Ἱστορικομουσικολογικὴ Μελέτη*, τόμος Γ', Αἴγιο 1997. Ὀλυμπίας Ν. Τολίκα, *Ἐπίτομο Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς ἀνὰ τὸν κόσμον ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1993. Ἀγγέλου Λ. Βουδούρη, *Μουσικοκριτικά*, Ἀθήνα 1998.

ἀποτίμηση καὶ δημοσιοποίηση τοῦ συνόλου τοῦ συνθετικοῦ ἔργου ὅσων διδασκάλων μελοποιῶν θὰ προστεθοῦν.

Ἰσχυρὴ εἶναι ἡ πεποίθησή μου ὅτι μὲ ἐπεξεργασία παρόμοια τῆς ἐδῶ περιγραφείσας ὁ ὑπὸ ἐξέταση ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν διδασκάλων μελοποιῶν εἶναι δυνατὸν νὰ μετατραπεῖ ἀπὸ μιὰ ἀπλῆ ἱστορικὴ πηγὴ σὲ ἓνα ἀνοικτὸ σὲ διάφορα ἐρευνητικὰ στάδια ἐπιστημονικὸ πεδίο γνώσης τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν δεδομένων τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Δίχως ὑπερβολή, ἓνα τέτοιο *corpus* ἱστορικῶς ἀλλὰ καὶ ἀμιγῶς μουσικοῦ ὕλικου θὰ μποροῦσε νὰ στοιχειοθετήσῃ ἓνα *thesaurus* τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ἡ χρησιμότητα τοῦ ὁποίου εἶναι πασίδηλη. Πέρα τῶν ἄλλων, μιὰ τέτοια ἀνοικτὴ βάση δεδομένων θὰ ἐξασφάλιζε ἀναμφίβολα τὰ ἐχέγγυα καὶ γιὰ τὴ σύνταξη μιᾶς ἀλλιότικης Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, μιᾶς ἱστορίας βασισμένης ὄχι μόνον σὲ πρόσωπα, χρονολογίες, γεγονότα καὶ ἄλλες παρόμοιες φιλολογικὲς ἀναφορές, ἀλλὰ παράλληλα καὶ στὶς ἴδιες τὶς μουσικὲς συνθέσεις τῶν κατὰ καιροὺς δημιουργῶν τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης· μιὰ τέτοια προσπάθεια, ποὺ θὰ ὀδηγοῦσε ἀβίαστα καὶ στὴ συγγραφὴ μιᾶς ἀμιγῶς μουσικῆς ἱστορίας, μιᾶς ἱστορίας ἐν ἐξελίξει, μιᾶς ζώσας Ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ἀξίζει –νομίζω– νὰ ἐπιχειρηθεῖ.

EIKONES

ἡ αὐτοκράτορας διπλοῦσι καὶ ἀκριβοῦσι καὶ ἰσχυροῦσι
 ἑσπέρημενοι καὶ ἰσχυροὶ καὶ ἀξιοὶ εὐερεῖν

α ἀγαθὸν ἀδελφός ζεῦξ καράνι
 ἀμοσχευωσίνης
 ἀνδραίας ἀγαθῆ.
 ἀριστάδιος μοναχός
 ἀνδραίας
 ἀθανάσιος μοναχός
 ἀξιωματὶ εὐδίας
 ἀνδραίας ἱερομόναχος.
 ἀθανάσιος ἱερομόναχος μεσοῦ.
 ἀθανάσιος σεπάρχης πρὸς τὸν ἱερομόναχον. μαθητὴς μεσοῦ
 ἀθανάσιος μοναχός ἀρρωσίνης
 ἀνδραίας ἱεροῦ. ἡμεῖς ἀξιοῦμεν μαθητὴς ἱεροῦ χαρμηδόνος

β δανδραίου δαματίνος παρακλάτης.
 βασιλοκενῆς μοναχός

γ γρηγορίου γρηγορίου
 γρηγορίου κωνσταντίνου
 γρηγορίου δαματίνου
 γρηγορίου αὐτοῦ μοναχός ἱερομόναχον
 γρηγορίου ἀουλαρχῆς
 γρηγορίου ἱερομόναχου κωνσταντίνου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἱερομόναχου χαρμηδόνου
 γρηγορίου ἱερομόναχου ἡμεῖς ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν
 γρηγορίου ἀξιοῦμεν

δ δαβίδος μοναχός
 δαμιδελος δαμάνος ἡμεῖς ἀξιοῦμεν μεσοῦ
 δαμιδελος ἡμεῖς ἀξιοῦμεν
 δαμιδελος μοναχός
 δαμιδελος δαμάνος

Εἰκόνα Νο 1 IEEA 305, φ. 86r

Γερμανός υιὸς Πάριου, ὁ συλλογιστὴς τῆς ἑξῆς
 Γεώργιος ὁ πρῶτος ἐν τῷ αὐτῷ αἴματι.
 Γεωργίου πατριάρχου ἁγίου ἱεροσολίτου ἐπιφανέστατος, μα-
 θητὴς Παναγιῶν, ὁ πρῶτος Πάτριος Γεωργίου ὁ πρῶτος.

- Γεωργίου μοναχοῦ.
- Γεωργίου δουρανοῦ, ὁ πρῶτος Πάτριος.
- Γεωργίου γαστρονόμου.
- Γεωργίου μοναχοῦ.
- Γεωργίου Παναγιῶν.
- Γεωργίου ὁ νέος.
- Γεωργίου οὐροδότητος.
- Γεωργίου ἐν ἐπιπέδῳ.
- Γεωργίου βασιλοδότητος.
- Γεωργίου Παναγιῶν ἁγίου ἱεροσολίτου ἐπιφανέστατος, μα-
 θητὴς Παναγιῶν ἁγίων ἐν τῷ αὐτῷ αἴματι.

Γεωργίου Παναγιῶν ἁγίου ἱεροσολίτου ἐπιφανέστατος.

Γεωργίου Παναγιῶν ἁγίου ἱεροσολίτου ἐπιφανέστατος, ἀρετῶν μετὰ ἁγίων
 ἁγίων, μαθητὴς δὲ ἁγίων ἁγίων Παναγιῶν.

Γεωργίου ὁ γαστρονόμος.

- Γεωργίου ἀγαπητοῦ.
- Γεωργίου γαστρονόμου.
- Γεωργίου μοναχοῦ.
- Γεωργίου ἀρετῶν μετὰ ἁγίων.
- Γεωργίου Παναγιῶν ἁγίου ἱεροσολίτου ἐπιφανέστατος.
- Γεωργίου γαστρονόμου.
- Γεωργίου ἁγίου.
- Γεωργίου Παναγιῶν ἁγίου ἱεροσολίτου ἐπιφανέστατος, ὁ πρῶτος.
 ἁγίου ἁγίου Παναγιῶν ἁγίου ἱεροσολίτου ἐπιφανέστατος.

Εἰκόνα Νο 6 BAT. 1427, σ. 660

Ἰωάννης ὁ ὀρθός κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Ἰωάννης ὁ πικρὸς κληρὸς ἔπειθ' ὁ δακτυλοῦντος

Εἰκόνα Νο 7 BAT. 1427, σ. 661

ρουγατινος ο εξ ελιχιάητ
 ρήρης γέβριος .
 ρήρης εξ υιαίας .
 ρορμας ο χιος, συλχοςνος ηγ δαυτη, φταίρις .
 ρο ο απρουπιελος .
 ρορασος τιντιυιλος .
 ροτινος μοναχος .
 ρουση εος ποριση .
 ρουση παλος ο δαυός .
 ρουση αρτιεδτιςχος .
 ρουση ανανειος .
 ρουση λερβος κρηνης .
 ρουση φουμαιος .
 ρουση ο αλακκουος .
 ρουση ο μελλος ρηληρδου .
 ραρος ο βυλευνος .
 ραρος ποριση .
 ρουση ραβαιο .
 ρουση ραβαιο .
 ρουση ο εριδης .
 ρουση χειροποιος .
 ρηελιος θυαίλος .
 ρουση ρηας .
 ρουση ηρυδαίλος ης μελλος ενιαροίαι ραθη .
 ης ηρυδου υποταχ ηρυδη η χιαη ρηαση .
 ηρυδης ης ηρυδαίλος . κασμαυης .
 ης αυκαφεροδ μεταν ης λουρη κρηνη .
 ροφυου δομηςκος .

Εικόνα Νο 8 BAT. 1427, σ. 662

Μηνόδοτος Κεραμόναχος ὁ ὀρθρινός .
 Μηνόδοτος Δομείστιος .
 Μαθαιανὴ υἱοῦ .
 Μηνόδοτος Κεραμόναχος ἱεροδότης ἐπίσκοπος .
 Μηνόδοτος ἀσπυρῶν ὁ κώπτιος .
 Μηνόδοτος ἀδελφωδιστοῦ .

Ζεύς ὁ μαρτυρῶν .
 Ἰησοῦς ὁ κωπτιῶν .

Πατριάρχης Κεραμόναχος .
 Πάτριος μοναχός .
 Πατριάρχης ὁ Πιστινός .

Πέτρος ἡγούμενος ὁ ἐπιερένης , ὁσπῆς ἱεροδότης ἐπίσκοπος
 ἐπίσκοπος τοῦ ἐπισκοπείου ὑπερέμμενος .

Πέτρος κρηνοδαίμων , ὁ κρηνοδαίμων ἡγούμενος ἐπί-
 σκοπος , ὁ ἐπινομομαθείς μέγας , ὁσπῆς ὑπερέμμενος .
 κρηνοδαίμων ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος , ὁ κρηνοδαίμων .
 κρηνοδαίμων ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος .

Πέτρος ὁ ἐπίσκοπος , ὁ ἐπίσκοπος ἡγούμενος ἐπί-
 σκοπος , ὁ ἐπίσκοπος ἐπινομομαθείς ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος .
 ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος , ὁ ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος .
 ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος ἐπίσκοπος .

Παναγιώτης κρηνοδαίμων ὁ ἐπίσκοπος κρηνοδαίμων .
 Πάτριος κρηνοδαίμων .

Ὁ κρηνοδαίμων κρηνοδαίμων ὁ κρηνοδαίμων ἐπίσκοπος .
 Ὁ κρηνοδαίμων κρηνοδαίμων ὁ κρηνοδαίμων .
 Ὁ κρηνοδαίμων κρηνοδαίμων .
 Ὁ κρηνοδαίμων κρηνοδαίμων .

Ἄβελος κρηνοδαίμων .

Εἰκόνα Νο 9 BAT. 1427, σ. 663

Ἰησοῦς ταβανίας .
 Ἰωάννης δομέζιος .
 Χαγβόσις .
 Χριστόφορος μετάνιος .
 Χρυσόστομος ἱερέας .
 Χρυσόστομος ἱερομόναχος πατριάρχης ἁγιορείου ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προδότη .
 Χρυσόστομος ὁ ἐπινομαζόμενος ἱερομόναχος ἁγιορείου ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προδότη .

Εἰκόνα Νο 10 BAT. 1427, σ. 664